

Erfgoud iconen en symbolen

OPEN MONUMENTENDAG GOUDA 2016 €8

Iconen en symbolen, niet hetzelfde, toch verweven

Met de burgemeester door iconisch Gouda

De Goudse skyline door de eeuwen heen

Iconische Gouwenaren

INHOUDSOPGAVE iconen en symbolen

p 6

NIET HETZELFDE EN TOCH MET ELKAAR VERWEVEN

Iconen, symbolen, oorspronkelijke betekenissen en hedendaags gebruik p 5

Een stadswapen en een stadslago

In 1987 wilde Gouda een eigen logo. Ontwerper Dick Hoogendoorn liet zich inspireren door het oude stadswapen van Gouda. p 6

De Goudse skyline door de eeuwen heen: zes-sterrenstad in zes iconen

Eeuwenlang zagen reizigers vanaf het water Gouda opdoemen. Het stadsfront dat hen imponeerde, is vandaag de dag deels nog te zien. p 8

Oud-voorzitters blikken terug op dertig jaar OMD p 13

Een stadswandeling met burgemeester Schoenmaker door iconisch Gouda p 15

Drie Goudse iconen, drie historische symbolen: de Sint-Janskerk, het stadhuis en de waag

De geschiedenis van de stad weerspiegelt zich in deze drie Goudse monumenten. p 17

p 17

p 20

Drie iconische producten: Goudse siroopwafels, Goudse pijpen en Goudse kaas p 20

Verdwenen: de Goudse blekerijen

In de negentiende eeuw waren de Goudse blekerijen een begrip, maar er bleef nauwelijks iets van bewaard. p 22

Goudse molens: symbolen van nijverheid en van behoud van 'stedenschoon'

De hoge korenmolens 't Slot en De Roode Leeuw zijn beeldbepalende elementen in de Goudse skyline. p 25

p 56

ICONISCHE GOUWENAREN BEROEMD OF VERGETEN

Faas Dircxe

Ketter en inquisiteur samen in een graf. p 37

Mr. Franchois Vranck

Vergeten icoon van de Goudse eigenzinnigheid. p 40

Hiëronymus van Beverningh

Goudse diplomaat in het Rampjaar 1672 p 42

Van Beveringhkapel: een kapel van formaat vol symbolen p 44

Anna Barbara van Meerten Schilperoort

Icoon van persoonlijke ontwikkeling en medemenselijkheid. p 46

Een spoor van Stolpersteine in Gouda

Ook in Gouda liggen steentjes ter herinnering aan slachtoffers van de naziterreur. p 48

Sint Josephbuurt als tuindorp

Icoon van arbeidershuisvesting. p 50

Boezemgemaal Pijnacker Hordijk

Icoon van het waterbeheer van Rijnland. p 53

Per aspera ad astra

Legendarische missers en voorbeeldige plannen in de stadsontwikkeling van Gouda. p 56

UITGELICHT

10 bijzondere monumenten p 27-36

Open Monumentendag 10 september 2016

Barbaratoren

Schoorsteen Croda

Tolhuis

Voormalig postkantoor Westhaven

Dubbel woonhuis, Blekerssingel 15-16

Kadeschool

Jozefkerk

Pauluskerk

Villa Honk, voorheen Insulinde

Woonhuis met schuur, Bloemendaalseweg

32a

p 34

OMD presenteert samen met Die Goude op
maandagavond voor Open Monumentendag

Lezing: Silhouet Gouda

Henkjan Sprokholt en Willem Roose vertellen hoe de skyline van Gouda waarin ooit 40 molens pronkten, veranderde en deels hetzelfde bleef.

maandag 5 september 2016, 20.00 uur in
gebouw Concordia, Westhaven 27.

COLOFON

Erfgoud is een uitgave van Stichting Open Monumentendag Gouda en verschijnt éénmaal per jaar. Deze editie met het thema Iconen en Symbolen verschijnt ter gelegenheid van de 30e Open Monumentendag op 10 september 2016.

Redactie Daan Couwenbergh, Marc Couwenbergh, Myrthe Doelman, Jacqueline Hautus, Ruud Hofman, Bregje de Wit

Tekstcorrectie Miriam Borghgraef, Emmy Sterenborg

Hoofdredactie Marc Couwenbergh, creative texts and images / cti

Auteurs Aletta van Aalst, Paul H.A.M. Abels, Bianca van den Berg, Willem den Boer, Soesja Citroen, Piet Dingemans, Sander Enderink, Koos Gerritse, Dick Hoogendoorn, Joop de Korte, Renske Rietjens, Willem Roose, Henkjan Sprokholt, Marije Strating, Dick Visse, Ronald van der Wal, Jean-Philippe van der Zwaluw en redactieleden

Fotografie Trudy van Diest, Martin Droog, Tom Haartsen, Marianka Peters, Marije Strating en redactie

Ontwerp en typografie Peterpaul Kloosterman, 2pk.nl

Druk Het Staat Gedrukt

Door auteurs opgegeven bronvermeldingen en literatuurverwijzingen zijn niet gepubliceerd maar wel op te vragen bij de redactie.

De redactie gaat zorgvuldig om met rechten van derden. Mocht u menen toch rechten op afbeeldingen te hebben, verzoeken we u contact op te nemen met de redactie.

Contact info@monumentenstad.nl of via @omd_gouda

Voorzijde: Burgemeester Schoenmaker op het bordes van het stadhuis (foto Marije Strating)

Achterzijde: Collage van diverse afbeeldingen van het stadswapen van Gouda (foto Marc Couwenbergh)

ISSN 1877-4326

Deze uitgave van Erfgoud kon alleen tot stand komen door de belangeloze inzet van auteurs, fotografen en van de redactie.

Voorwoord

Iconen en symbolen

Architectuur is een weerslag van de maatschappij. Veelkleurig en veelvormig, met butsen, littekens, met tijden van waardering en dan weer van afbraak, met perioden van vernieuwing en (weder)opbouw. Monumenten laten de veelzijdige samenleving zien, uiteraard van vroeger maar zeker ook van nu. Het thema Iconen en Symbolen biedt een handvat om op een andere manier te kijken naar wat Gouda in huis heeft.

Wat aandacht krijgt groeit: dat is eigenlijk de achterliggende gedachte van Open Monumentendag. Word je bewust van je directe omgeving die vaak heel gewoon lijkt maar toch uniek is. Erfgoud geeft je achtergrond en bagage om iconisch Gouda te (her)ontdekken. Bedenk daarbij ook dat elke tijd weer nieuwe monumenten voortbrengt. Op het oog 'gewone' hedendaags gebouwen zullen wellicht in de toekomst worden toegevoegd aan de iconen van Gouda.

De rijkdom aan Goudse monumenten is terug te zien in de inhoud van Erfgoud. Dat biedt een scala aan artikelen met 'Iconisch Gouda' als thema. Open Monumentendag viert in 2016 haar 30-jarig bestaan en is het tijd om terug te kijken. Wandel mee met onze burgemeester en lees hoe hij de stad ervaart. En laat je informeren over de iconische stadsontwikkeling buiten de singels.

Ik wens u veel plezier met het lezen van Erfgoud en wil daarbij graag iedereen van harte bedanken die eraan heeft meegewerkt!

Marije Strating

Voorzitter Stichting Open Monumentendag Gouda

Het wapen van de graven van Holland met de rode leeuw met blauwe tong en nagels, op de zijgevel van het Tolhuis.

Iconen en symbolen

Niet hetzelfde en toch met elkaar verweven

TEKST: MARC COUWENBERGH

De twee termen van het thema, **icoon** en **symbool**, gebruiken we in de dagelijkse taal door elkaar. Maar synoniemen zijn de twee begrippen niet. Wat definities, grenzen en overlappings.

Symbool is afgeleid van het Griekse 'symbolon' of 'sumbolon'. Dat betekent: 'teken' in de zin van herkenningsteken. Het Griekse werkwoord 'symboloo' betekent: ontmoeten, bijeenbrengen of vergelijken. In het symbool valt de werkelijke betekenis samen met het teken maar de betekenis van het symbool berust op een afspraak. Er is geen directe relatie tussen het symbool en hetgeen waarvoor het symbool staat. De betekenis van symbolen moet je dus leren.

In het dagelijks leven zijn we omringd met symbolen: verkeersborden, bedrijfslogo's, vlaggen. Ook staan er steeds meer symbolen op verpakkingen waardoor we in een oogopslag weten of we het product wel of niet mogen gebruiken bij bijvoorbeeld een voedselallergie. Van oudsher maken de wiskunde en natuurkunde volop gebruik van symbolen.

Icoon komt eveneens uit het Grieks waar 'eikoon' beeld of afbeelding betekent. Een icoon is een beeld dat in zijn vorm overeenkomt met zijn betekenis, met datgene waarnaar het in de werkelijkheid verwijst. Dit is dus het verschil met een symbool. Zo verwijzen de geschilderde iconen uit de Grieks-Orthodoxe kerk naar de 'werkelijke' Christus, Maria en andere heiligen. De iconenschilder mag hen niet naar eigen inzicht schilderen, maar moet zich strikt houden aan de voorschriften van de kerk hoe hen af te beelden. Een icoon moet dus voor iedereen direct te herkennen zijn. Een icoon staat in het dagelijks spraakgebruik voor een representatief symbool.

Tegenwoordig kennen we iconen ook van de computer en smartphones. Computerprogramma's en toepassingen hebben allemaal een eigen icoon. Maar niet elk van deze iconen vertoont die directe overeenkomst. In strikte zin zijn dat dus geen iconen maar symbolen.

De **Iconologia** is het eerste iconografische handboek geschreven door de Italiaan Cesare Ripa begin zeventiende eeuw. Hij maakte een opsomming van bijna 700 begrippen en figuren vooral uit de klassieke oudheid met een gedetailleerde beschrijving.

Iconografie is letterlijk beeldbeschrijven. Het is een belangrijk onderdeel van de kunstgeschiedenis. De iconograaf beschrijft wat er te zien is op een kunstwerk en geeft er betekenis aan.

Het Goudse stadswapen voor dagelijks gebruik

TEKST: DICK HOOGENDOORN

BEELD: HOGE RAAD VAN ADEL

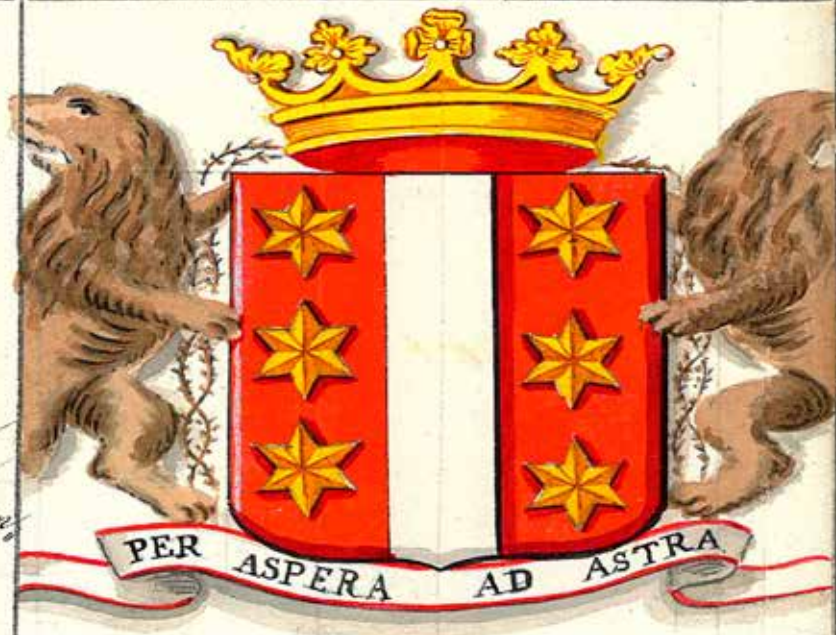
35

NAMEN DER STEDEN,
ALS MEDE DER
HEERLIKHEDEN
EN
CORPORATIEN.

A F T E K E N I N G
V A N H E T
W A P E N.

Gouda.

*van keel, beladen met eenen pal van
Zilver, en verzeld, ter voederzijde van
drie zespuntige sterren van goud, staande
de in den zinn van den pal. Het
schild gedekt met een kroon met
vijf fleurons alles van goud, en om-
geven van een doornen kroon.
Voorts vastgehouden door twee klim-
mende leeuwen in hunne natuur,
lyke verwen en onder hetzelfde het
oude motto per aspera ad astra.*

Het stadswapen van Gouda zoals het in 1816 is vastgelegd bij de Hoge Raad van Adel. Foto Hoge Raad van Adel

“... voorts vastgehouden door twee klimmende leeuwen in hunne natuurlijke verwen en onder hetzelfde het oude motto *per aspera ad astra*”. Het stadswapen van Gouda uit 1816 is nog steeds het officiële wapen van de gemeente Gouda. In 1987 ontstond de behoefte om naast dit stadswapen een logo te hebben voor dagelijks gebruik met het signaal ‘dit komt van de gemeente Gouda’.

Een commissie ‘Huisstijl’ werd op poten gezet met burgemeester Broekens als voorzitter en met ondergetekende als ontwerper. Voor mij de eervolle opdracht: maak een nieuw ontwerp voor het logo van de gemeente Gouda. De gemeente wil als één organisatie en één gezicht naar buiten treden. Dit vraagt om een sterke uitstraling. In vaktaal: een monolithische huisstijl is krachtig, snel herkenbaar en geeft duidelijkheid: één afzender. Om de week een vergadering in de kleine maar stijlvolle burgemeesterskamer in het oude stadhuis. Eerst kwamen de hoofdlijnen aan bod, details volgden later.

PICTOGRAM

Pictogram letterlijk uit het Latijn vertaald: ‘geschilderde letters’. Tegenwoordig zijn de pictogrammen geen letters, maar gestileerde tekeningen die je vooral tegenkomt op vliegvelden, stations en langs snelwegen. Essentieel voor deze pictogrammen is dat hun betekenis voor iedereen zonder verdere tekst duidelijk is. Iedereen weet dat een mannetje en een vrouwtje de heren- en de damestoiletten aanduiden.

Geschiedenis zichtbaar

In 1987 waren er veel gemeenten in Nederland die hun geschiedenis loslieten. Geen heraldische terugblik meer in het logo. Geen knipoog naar hun verleden.

Ik stelde voor om toch iets met ons stadswapen te gaan doen om in onze historische stad de geschiedenis zichtbaar te laten zijn. Ik bestudeerde het wapen en kwam erachter dat voor kleine toepassingen, bijvoorbeeld in gemeentelijke advertenties, de tekst ‘Per aspera ad astra’ (door de doornen naar de sterren) te klein, dus onleesbaar zou worden. En dat de afbeelding van de doornen ook een niet herkenbaar kriebeltje zou worden.

De eerste en later de definitieve schets, zonder deze twee elementen, ging per fax naar de ‘Hoge Raad van Adel’ met de vraag om advies of instemming. Er kwam een positieve reactie van dit respectabele genootschap. ‘Dit is een goede hedendaagse vertaling van een stadswapen’.

Het ontwerp

Een stadswapen is geen logo. Het stadswapen is vaak een gedetailleerde tekening. Een logo is een teken bedoeld voor directe communicatie en dagelijks gebruik. Als symbool met de boodschap: ‘dit komt van de gemeente’. Van de tekening in het stadswapen maakte ik een teken. De leeuwen bracht ik terug tot het

**gemeente
gouda**

Ontwerptekening en logo van de gemeente Gouda in gebruik sinds 1987.

LOGO

De benaming logo voor alle soorten beeldmerken is in feite onjuist. Logo komt van het Griekse *λόγος* of *logos* en betekent woord. Alleen een merk opgebouwd uit letters is dus een logo. Veel logo's zijn dus beeldmerken. Wat ik mijn studenten aan de academie altijd vertelde en wat nog steeds geldt: een logo (beeldmerk) moet aan veel eigenschappen voldoen. Vooral visueel duidelijk zijn, als een teken of verkeersbord werken, gemakkelijk te onthouden zijn, van erg klein tot heel groot goed toepasbaar en zowel in kleur als in zwart-wit even sterk.

allernoodzakelijkste. Details heb ik weggelaten. Veel cirkelvormen heb ik gebruikt; en rechte lijnen, als het even kan haaks of onder een hoek van 45 graden. De kroon met de vijf fleurons bracht ik terug tot simpele vormen. Alles heb ik met de hand getekend in het pre-digitale tijdperk met passer en trekpen. Ik koos voor een duidelijke kleur: PMS 485 (Pantone Matching System is in de drukkerswereld een genormaliseerde kleurcode), een rijke rode kleur, het dichtst bij de heraldische kleur ‘keel’: als kleur in de heraldiek symbool voor ‘moed en opoffering’. Ik wilde er geen afgesloten kader omheen, maar horizontale lijnen. Zo ontstond een open logo met als lettertype de oude, maar nog steeds mooie Helvetica van Max Miedinger uit 1957. Een lettertype zonder opsmuk. Alles in onderkast (kleine letters dus). Dat was toen zeer modern voor een overheid. En nu met alle retro-stijlen nog steeds, of weer, ‘bij-de-tijd’.

Stadswapen en stadslogo

Het stadswapen uit 1816 is nog steeds het officiële wapen van de gemeente Gouda. Ingeschreven in het ‘Register van bij besluit bevestigde of verleende wapens van publiekrechtelijke lichamen’ van de Hoge Raad van Adel en daarmee beschermd. Het Goudse logo uit 1987 is het officiële beeldmerk van de gemeente Gouda dat is ingeschreven en gedeponeerd in het Benelux Merkenregister en daarmee beschermd door de Merkenwet.

Dick Hoogendoorn is de ontwerper van o.a. de logo's van Cyclus, van Van Nieuwpoort en van het boek 'Terugblik/Carla Rodenberg'. 33 jaar doceerde hij grafische vormgeving aan de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht en was hij gastdocent aan de Designschool Kolding (DSKD) in Denemarken.

Het middeleeuwse stadsfront van Gouda nog steeds zichtbaar

Een zes-sterrenstad in zes iconen

TEKST: HENKJAN SPROKHOLT

FOTO'S: SAMH

Eeuwenlang is de Veerstal het visitekaartje van Gouda. De stad ligt tot het midden van de negentiende eeuw met haar gezicht naar de rivier gekeerd. Hier komen de reizigers aan. Hiervandaan vertrekken de bootdiensten naar Utrecht, Dordrecht, Antwerpen en andere steden. Aan de contouren van dit stadsfront was Gouda te herkennen. Al veranderde het in de loop der eeuwen, sommige gebouwen bleven en werden iconisch voor Gouda.

Gezicht op Gouda door Gaspar Bouttats, ca. 1660.

Het silhouet van Gouda bood een fantastisch gezicht. Rond 1300 begon het met de hoge stenen woontoren van het Tolhuis, later met aanbouwen uitgebreid tot het nog bestaande complex. Deze hoge bakstenen toren die de haveningang domineert, is het oudste nog zichtbare icoon van de stad. Rond 1350 verrijzen langs de IJsseloever hoge stadsmuren met indrukwekkende poorten en torens en tien jaar later, na de grote stadsbrand, bouwt de stadshoofd op wat nu de Nieuwe Veerstal heet, zijn kasteel. Reizigers die de stad zo'n tien of vijftien jaar niet bezocht hebben, kijken hun ogen uit: waar eerst aarden wallen met houten verdedigingswerken lagen, steken nu overal stenen torens hoog in de lucht.

Vlaamse kalksteen

In de binnenstad wordt ook de kerk van een forse bakstenen toren voorzien. Vanaf die toren waarschuwen torenwachters met hoornsignalen bij brand of een naderende vijand. Gouda wordt in korte tijd een stad van formaat en laat dat zien aan iedereen die de stad bezoekt. Openbare gebouwen zoals de stadspoorten hebben ook tot doel indruk te maken op bezoekers. Sommige zijn deels in kostbare Vlaamse kalksteen opgetrokken en gedekt met leisteen. Veel torens zijn gedecoreerd met vergulde en bont gekleurde wapenschilden en heiligenbeelden. Alleen al aan de Veerstal staan twee stadspoorten, de Tolpoort en de Veerstalpoort, en een hoge, ronde muurtoren. Om de hoek staat een

derde poort, de Dijkspoort, waardoorheen de weg naar Rotterdam de stad verlaat. Tussen de stadspoort en de IJssel ligt een klein haventje voor de haringschepen, de Buizenkolk. De rest van de oever tot aan het Tolhuis is bestraat en wordt aangeduid als het Hoofd.

Een eeuw vol iconen

Als we de stad een eeuw later bezoeken, is het IJselfront nauwelijks veranderd. Wel is waarschijnlijk het kasteel flink verbouwd, want ook dat lijkt ten prooi gevallen aan de vlammen van de stadsbrand van 1437. Zeker is dat ook na de brand de zes torens weer fier in de lucht steken. Schippers die op de IJssel liggen te wachten, zullen de nauwe doorgang tussen het formidabele kasteel aan de ene kant en de hoge tolhuistoren en zware stadsmuur met poorten aan de andere kant als intimiderend ervaren hebben.

Op de Markt is het stadhuis in aanbouw. Met dit gebouw steekt de stad alle andere Hollandse steden de ogen uit. De unieke ligging, de Vlaamse stijl en de Vlaamse kalksteen waarin het is opgetrokken, getuigen van de intensieve handelsrelaties met dit steenrijke gewest. De stadsbestuurders van toen kunnen niet bevroeden dat hun schepping anno 2016 nog steeds een van de iconen van de stad is.

Een halve eeuw later is de Sint-Janskerk uitgegroeid tot de langste kerk van ons land. Gouda is dan al een stad van glasschilders en de beslissing om de kerk met een uniek beeldprogramma tot een demonstratie van

Gezicht op Gouda vanaf de overkant van de IJssel anno 2016. Foto Marc Couwenbergh

glasschilderkunst te maken, ligt voor de hand. Dat ook dit de opmaat is tot een icoon dat in 2016 nog steeds duizenden toeristen trekt, zal wederom niemand bevroed hebben.

Een speldenkussen

In de vijftiende en eerste helft van de zestiende eeuw verandert er aan de IJsseloever niet veel, maar in de binnenstad groeien de kloosters, ooit gesticht in gewone woonhuizen, uit tot enorme complexen. De vele kapellen met hun torentjes, de stadspoorten en de tientallen muurtorens maken dat de stad er uitziet als een speldenkussen. Wie de stad nadert, is diep onder de indruk: overal blinken vergulde vanen en windwijzers. Gouda is nog altijd een rijke stad, maar wel op zijn retour. Veel kloosters verkeren in vervallen staat. Het kasteel staat er verlaten bij. De eigenaar, Filips II, koning van Spanje, heeft er geen belangstelling voor. De spanning van de naderende oorlog met deze koning is goed voelbaar. In 1572 bezetten de geuzen de stad. Alle buitenwijken, ook

het Buurtje langs de IJssel, ruimen het veld. Vijf jaar later verdwijnt het indrukwekkende kasteel uit het stadssilhouet. Veel kerkelijke gebouwen, kloosters en kapellen worden gesloopt. De onttakeling is compleet en voltrekt zich in amper tien jaar. Ook de torens van de stadsmuren worden ontdaan van hun daken en siersmeedwerk. Aarden wallen zorgen voor extra versterking en onttrekken de stadsmuren aan het zicht. Zware bolwerken verdedigen de stad, ook langs de IJssel. Op de IJssel zelf is het stil geworden door een blokkade van de Spanjaarden. Buiten de Dijkspoort is de Statensluis of Mallegatsluis aangelegd.

Nog één eeuw pronkzucht

Als het stof van de opstand is neergedwarreld, krabbelt de stad in de zeventiende eeuw langzaam overeind. De bolwerken langs de IJssel worden deels afgegraven en op het bolwerk de Punt verrijst een bescheiden molen. In de loop van de eeuw geeft Gouda steeds meer geld uit aan de openbare gebouwen. Dat

Wat eeuwenlang de hoofdingang was, wordt nu de achterdeur en omgekeerd

was al begonnen met de verhoging van het middenschip van de Sint-Janskerk. De kerk steekt nu over de volle lengte ver boven de andere stadsbebouwing uit. Ook de toren wordt noodgedwongen met een geleding verhoogd omdat hij in de kerk was komen te staan. De daaropvolgende vervanging van de Kleiwegpoort in 1601 en de renovatie van de Potterspoort in 1618 zijn niet echt spectaculair te noemen, maar de rest van die eeuw wordt gekenmerkt door een ongekende bouwdrift. Het stadhuis wordt voorzien van een nieuw bordes, baldakijn en schavot in renaissancestijl en voor de nieuwe stadswaag wordt een toparchitect, Pieter Post, aangetrokken. Even breed als

Gravure van A. van Waes van een gezicht op Gouda vanaf de overkant van de IJssel, 1644. SAMH

het stadhuis en exact in de lengteas ervan gebouwd, ontstaat er weer een nieuw icoon van de stad.

'Rolwerk'

Ook aan het IJselfront wordt in de zeventiende eeuw veel aandacht besteed. In 1623 wordt de Tolpoort voorzien van een topgevel met drie of vijf balustervormige akroteria. Een akroterion is een beeldhouwd monument op de top en aan de hoeken. Een jaar later wordt het onooglijke Veerstalpoortje vervangen door een grote poort in renaissancestijl met een topgevel vol sierlijk 'rolwerk', waarschijnlijk naar een ontwerp van 'stadsbeeldhouwer' Gregorius Cool. Hercules en drie leeuwen bewaken de doorgang. In dezelfde periode wordt de Tiendewegspoort verbouwd en getooid met rijk versierde renaissancegevels, compleet met rolwerk, guirlandes, leeuwenkoppen etc. Ook bezoekers uit Haastrecht, Schoonhoven, Utrecht moeten worden geïmponeerd.

Het vuur gedoofd

Pas in 1738 wordt ook de Dijkspoort verbouwd. Door sloop van de buitenpoort verliest deze zijn

middeleeuwse uiterlijk. Ervoor in de plaats komt een natuurstenen entreepartij in classicistische stijl met aan weerszijden van de doorgang een zuilenpaar dat bekroond wordt door een gebogen fronton met stadswapen. Het dak krijgt een uurwerk en een klokkenspel. Verderop wordt de houten molen 't Slot op bolwerk de Punt vervangen door een stenen stellingmolen. Voor het eerst sinds de sloop van het kasteel is Gouda weer van verre zichtbaar vanuit de Krimpenerwaard. In 1832 wordt de molen nogmaals vervangen. De molen en de Dijkspoort zijn zeldzame voorbeelden van bouwactiviteit in de achttiende eeuw. Niet alleen gaat het ons land economisch niet erg voor de wind, maar de elite en daarmee de stadsbestuurders verdienen hun geld steeds meer met overzeese handel, aandelen, slavenhandel in plaats van met stedelijke nijverheid. De stad heeft steeds minder hun belangstelling en het is tekenend dat zij bij voorkeur op hun landgoederen vertoeven. Als ons land in 1813 een koninkrijk wordt en een staand nationaal leger krijgt, zijn de dan zwaar verwaarloosde stadsverdedigingen ineens overbodig. Zonder aarzeling gaan overal de geldverslindende

stadsmuren en -poorten tegen de vlakte. In Gouda rekken de poorten hun bestaan nog tot het midden van de negentiende eeuw, maar dan ondergaat de stad een metamorfose: vanuit de stad kun je ineens het platteland zien en omgekeerd kijk je van alle kanten de stad in.

De stad keert zich om

Op hetzelfde moment komt een eind aan het monopolie van Gouda op de binnenvaart. Het wordt niet van de ene op de andere dag stil op de IJssel, maar als halverwege de eeuw het station wordt geopend en de trein een succesvol transportmiddel blijkt, keert de stad zich langzaam om. Wat eeuwenlang de hoofdingang was, wordt nu de achterdeur en omgekeerd. De komst van de eerste snelweg van Nederland, een kleine eeuw later, versterkt dit proces. Aan wat de 'achterkant' van de stad geworden is, vestigt zich zware industrie. Dat maakt het gebied niet aantrekkelijker, want veel milieuwetgeving is er in die tijd nog niet. Van de oude allure is weinig over. De sluiting van de haven en de aanleg van de provinciale weg voor de stad langs zijn de voorlopige doodsteek.

De hoogste kerk

Een andere belangrijke negentiende-eeuwse verworvenheid is de Grondwet. Die maakt katholieken gelijkberechtigd en biedt hen de kans na eeuwen eindelijk weer eigen kerken te bouwen. De eerste zijn nog bescheiden, maar de Gouwekerk uit 1902 heeft onmiskenbaar de bedoeling de hoogste kerk van de stad te zijn. Met 80 meter is dat ruimschoots gelukt. En ook dit is een icoon van de stad geworden. Voor wie de stad nadert over de weg of het spoor is dit het eerste teken dat Gouda niet ver meer is. In hetzelfde jaar krijgt ook de dan al bestaande Kleiwegkerk zijn toren. Die wordt echter niet hoger dan 62 meter. Al in 1964 wordt deze kerk weer gesloopt. Rond die tijd verrijzen de eerste torens die de naoorlogse periode kenmerken: woontorens als de Panoramaflat en de Tunnelflat. Een zeer recente toevoeging is de nog in aanbouw zijnde Leo Vromantoren.

De vele kapellen met hun torentjes, de stadspoorten en de tientallen muurtorens maken dat de stad er uitziet als een speldenkussen

Met een hoogte van ongeveer 80 meter domineert de Gouwekerk de skyline van Gouda. Foto Gemeente Gouda

Gravure (van Frans Hogenberg) van een gezicht op Gouda vanaf de overkant van de IJssel, ca. 1585. SAMH

Wie de stad nadert, is diep onder de indruk

Het zesde icoon

Dankzij de heroriëntatie op het noorden vergeet Gouda in de negentiende eeuw de rivier waaraan zij geboren is volledig. Juist daardoor breidt de stad zich niet zuidwaarts uit en verkeert Gouda in de zeldzame situatie dat het oude middeleeuwse stadsfront nog steeds zichtbaar is vanuit de Krimpenerwaard. Het is niet ongeschonden en ook niet onbedreigd, maar het is er nog. Het gebied mag zich verheugen in de hernieuwde belangstelling van de Goudse bevolking. Gouda Bruist! ontfermt zich over de pas verlaten Koudasfaltlocatie en gaat die herontwikkelen met behoud van het industriële erfgoed. Ook onderdelen van Croda, de erfnaam van de voormalige kaarsenfabriek, zijn beschermd, waaronder de fabrieksschoorsteen, de laatste van de circa vijftig die de stad ooit telde. Wordt deze schoorsteen mijn zesde icoon? Nee, dat zijn toch echt de vier splitsingskolommen. Hoeveel kunstenaars en fotografen hebben deze al niet vastgelegd? Voor Gouda zijn ze inmiddels een even markant onderdeel van het stadssilhouet als de andere vijf iconen.

Henkjan Sprokholt is classicus, archeoloog en docent klassieke talen op het Coornhart Gymnasium en publiceert regelmatig over de Goudse geschiedenis.

De vier splitsingskolommen van Croda, eveneens een markant onderdeel van het stadssilhouet. Foto Trudy van Diest

dertig jaar Open Monumentendag Gouda

Dick Visse 1986-1996

Medio 1986 belt een kennis die in Frankrijk een Journée Portes Ouverts heeft meegemaakt: historische gebouwen die gesloten zijn voor publiek waren één dag gratis te bezoeken. Het concept was daar in 1984 geboren en het bleek een succesformule die navolging krijgt in heel Europa en Noord-Amerika. In 1986 wordt de basis gelegd voor 'Open Monumentendag' in Gouda en de eerste is in 1987. Het was er tijd voor. Vanuit de inwoners van de binnenstad en de politiek in Gouda nam de vraag toe om een beleid voor het historische centrum van Gouda met alle waardevolle gebouwen. Open Monumentendag is nu niet meer uit de Goudse evenementenkalender weg te denken. Destijds wisten we natuurlijk niet waaraan we begonnen. Hoe pak je dat nu aan? We betrekken de VVV erbij en het stadsbestuur werkt direct enthousiast mee. We krijgen een startbedrag om een eerste Open Monumentendag in de steigers te zetten. Door de spontane medewerking van Die Goude, Behoud stadsschoon, Kamer van Koophandel, Gouda en het Streekarchief ontstaat het comité 'OMD Gouda'. Het enthousiasme van de spontaan meewerkende monumenteneigenaren en bezoekers aan de eerste OMD Gouda is zo groot, dat tijdens de borrel ter afsluiting er al plannen worden gemaakt voor het volgende jaar. Door al het enthousiasme is het ook niet moeilijk om sponsors te vinden die het evenement, soms jarenlang ondersteunen. Na tien jaar heb ik met een boottochtje door de Goudse grachten afscheid genomen.

Dick Visse: 'Sinds de start van OMD Gouda is er elk jaar een publicatie plus een route door de stad. Dat houdt de betrokkenheid bij de monumenten in Gouda levend'

Twee oud-voorzitters
Koos Gerritsen en Renske Rietjens

Bianca van den Berg 1996-2004

Ik heb de voorzittershamer in 1996 overgenomen en heb die gehanteerd tot begin 2005. In 1989 was ik bij de gemeente Gouda komen werken als beleidsadviseur erfgoed. De gemeente vond de Open Monumentendag een prachtig middel om draagvlak te creëren voor erfgoed; daarom droeg zij zowel financieel als met inzet van een aantal mensen bij. De landelijke stichting drong er bij alle comités in het land op aan om de Open Monumentendag te verlengen tot een heel weekend. In Gouda lag

In 2006 reikt voorzitter OMD Gouda Renske Rietjens de pelgrimspenning uit aan Roland van Schelven, de Goudse wethouder van cultuur.

een programma op zondag echter gevoelig. Daarom zijn we toen uitgeweken naar de vrijdagavond en dat was een meesterzet. De vrijdagavonden zijn elke keer weer een groot succes. Zo herinner ik me nog een vrijdagavond langs de Bloemendaalseweg waarbij we een 'bedevaart' organiseerden naar het Oude Kerkhof, een oude nederzetting ter plaatse van het huidige Ridderveld. Leden van de Goudse Liedertafel liepen zingend en gekleed in monnikspij over de Bloemendaalseweg naar die locatie. Iedereen kreeg kippenvel! Het was alsof je terug in de tijd keek.

Het was nooit heel moeilijk om mensen hun pand te laten open stellen. De meesten zijn heel trots op hun monument en vinden het leuk om het te laten zien. Elk jaar was een hoogtepunt, maar heel bijzonder was de spectaculaire opening van OMD aan de Veerstal met een kanonschot door de toenmalige staatssecretaris van cultuur, Medy van der Laan.

Renske Rietjens 2005-2007

In 2004 werd ik gevraagd voorzitter te worden. In 1997 was ik in Gouda komen wonen. Op Open Monumentendag 1999 met het thema Goudse Plantaardigheden had ik mijn binnentuin aan de Westhaven opengesteld. In de daaropvolgende jaren heb ik als bestuurslid meegewerkt aan de

openingsavond OMD op de vrijdag. In mijn beginperiode ontwikkelden wij de eerste website voor Open Monumentendag Gouda: 'Monumentenstad'. Het is elk jaar weer spannend om het landelijke thema van Open Monumentendag naar de Goudse situatie te vertalen. Hoogtepunt voor mij is het jubileumjaar 2006: We vieren dan twintig jaar Open Monumentendag. Het landelijke thema is 'feest' wat we naar de Goudse situatie vertalen in 'Feest der herkenning': Succesvolle thema's van voorgaande jaren komen met een feestelijk tintje opnieuw aan bod.

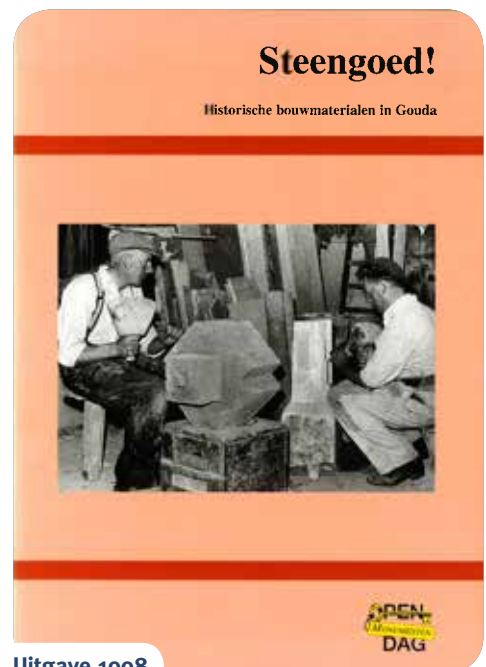
Koos Gerritsen 2007-2013

Zomaar een greep uit mijn talloze herinneringen als voorzitter. Open Monumentendag betekent een gezellige drukte op de Markt. Het draaiorgel speelt. Een najaarszonnetje schijnt. In het stadhuis ontvangen we bezoekers. Die Goude verzorgt er rondleidingen. Veel verenigingen en instellingen haken aan bij Open Monumentendag en organiseren een eigen (historische) activiteit. Zelf ontplooiën we ook weer nieuwe activiteiten als de Klassendag voor de basisscholen in samenwerking met de Brede School. De belangstelling voor OMD groeit gestaag. We tellen tegen de vijftig deelnemende monumenten en circa 4.000 bezoekers. Hun waardering voor het evenement is hoog, een ruime 8!

Koos Gerritsen: 'Open Monumentendag is een goed middel om bewoners te betrekken bij de historie van de stad en daarmee hun band met de stad te versterken'

OMD-PUBLICATIES

In de zomer 1987 ziet de eerste publicatie van OMD Gouda het licht: een bijzondere wandelroute getiteld 'Gouda Monumentaal'. OMD Gouda brengt in de daarop volgende jaren steeds weer publicaties uit, inspelend op actuele gemeentelijke ontwikkelingen: Gouda Waterstad, Gouda restaureert, Het Tolhuis en zijn omgeving, Gouda stad van kerken, kapellen en torens, Jongere bouwkunst in Gouda, Gouda en haar markten en Gouda graaft.

Uitgave 1998

Met de burgemeester langs zijn favoriete Goudse monumenten

Wandelen en dromen met Milo Schoenmaker

TEKST: DAAN COUWENBERGH

FOTO'S: MARIJE STRATING

Zoveel mensen, zoveel ideeën over de monumenten in Gouda. We gingen op stap met burgemeester Milo Schoenmaker die onlangs cum laude slaagde voor het examen Goudologie en vroegen hem naar zijn dromen over de Goudse monumenten.

We ontmoeten de burgemeester te midden van toeristen op de Markt. De middag loopt op z'n einde. De zon schijnt uitbundig en het zicht op de waag en natuurlijk het stadhuis valt duidelijk in de smaak bij alle dagjesmensen. Om ons heen wordt driftig gefotografeerd. We kijken mee omhoog naar het stadhuis dat niet geheel toevallig het favoriete monument van de burgemeester blijkt te zijn. Dat is natuurlijk wel een inkoopertje. Het gebouw staat immers symbool voor het stadsbestuur. Maar er is meer dat het gebouw bijzonder maakt. "Het is daadwerkelijk een icoon voor de stad; nu, maar ook vroeger", zegt de burgemeester.

Indrukwekkend

Ook tijdens de 'Goudse gouden eeuw' was het stadhuis de trots van de stad. In die tijd kwamen de meeste bezoekers per boot. Wie vanaf de Haven naar de Markt kwam, keek recht tegen het stadhuis aan. Dat moet een indrukwekkend gezicht zijn geweest. De burgemeester heeft ook een persoonlijke herinnering aan het stadhuis. Want hoewel hij niet vanuit de haven aankwam, was het stadhuis wel één van de eerste dingen die hij zag. "Toen ik voor het eerste kennismakingsgesprek kwam, ben ik bij De Zalm op het terras gaan zitten voor een kopje koffie. Ik keek eens om me heen en dacht: 'Dit voelt goed.' Gelukkig was dat wederzijds." Dat dit goede gevoel is gebleven, blijkt wel: de burgemeester slaagde onlangs cum laude voor zijn examen Goudologie.

Symbool

We wandelen richting de Sint Jan. De toekomst komt ter sprake. "Ik zou de kerk en het stadhuis zichtbaarder met elkaar willen verbinden. De Kerksteeg is nu toch een beetje een onzichtbaar straatje, dat is jammer." Terwijl we naar de oude hoofdingang van de kerk lopen, groet

Met de burgemeester

door iconisch Gouda. Foto Marije Strating

de burgemeester enkele voorbijgangers. Bij de grote deur houden we halt. "Eigenlijk is dit een monument in een monument. De kerk is al prachtig en dan hebben we ook nog die Goudse Glazen erin." Voor de burgemeester zijn deze monumenten meer dan alleen maar mooie dingen. "De kerk staat voor mij ook symbool voor alle verschillende geloofsgemeenschappen in Gouda. De Goudse Glazen horen daar natuurlijk bij. Die vertellen een heleboel verhalen. Uit de bijbel, maar ook uit de Goudse en de Nederlandse geschiedenis. Filips II, Willem van Oranje komen op de glazen voor. Er worden ook nieuwe verhalen verteld, over de bevrijding na de Tweede Wereldoorlog bijvoorbeeld."

MILO SCHOENMAKER

Burgemeester Milo Schoenmaker volgde in 2012 Wim Cornelis op als burgemeester van Gouda. Hij studeerde politicologie en begon zijn politieke carrière in de gemeenteraad van de gemeente Haarlemmermeer. Daar hield hij zich onder andere bezig met Ruimtelijke Ordening. Later was hij burgemeester van Bussum tot hij in 2012 burgemeester van Gouda werd.

Ik zou de kerk en het stadhuis zichtbaarder met elkaar willen verbinden

De Goudse burgemeester Milo Schoenmaker voor zijn favoriete monument: het Goudse stadhuis.

Foto Marije Strating.

Verbinding

We lopen via Achter de kerk richting de Spieringstraat. “Wist je dat de Koorbrug er vroeger niet lag? Ik dacht altijd dat de straat hier doorliep tot aan de Spieringstraat. Maar dat was dus niet zo.” We lopen langs het zij-ingangetje van de Sint Jan, waar toeristen naar binnen gaan om de Goudse Glazen te zien. “Nu is dit nog de belangrijkste ingang van de kerk, maar de kerk gaat hoofdingang aan de kant van de Wijdstraat weer in gebruik nemen. Dan kan ook die verbinding met het stadhuis beter zichtbaar gemaakt worden.”

Bij het standbeeld van boekdrukker Gerard Leeu haalt de burgemeester nog een herinnering op aan zijn cursus Goudologie. “Dat vond ik zo’n droevig verhaal. De boekdrukkunst was in zijn tijd echt nog een kunst en Leeu beheerste die kunst. Maar hij is helaas niet oud

geworden. Op zijn 42e werd hij vermoord door een letterzetter.” We lopen verder langs de Vroesentuin die baadt in het zonlicht. “Dit blijft een erg mooie plek.”

Stadspoort

Terwijl we via de Tiendeweg weer richting de Markt wandelen, vragen we ook nog even naar de dromen van de burgemeester. Zou hij monumenten hersteld willen zien? Of opgeknapt? “Ik droom er wel eens van dat we een oude stadspoort herbouwen. Dat is natuurlijk helemaal onrealistisch, maar het zou wel bij een stad als Gouda passen. Alleen is het financieel niet haalbaar en ook niet praktisch. Dat zou voor een verkeerschaos zorgen.” Terwijl we praten, raapt Schoenmaker nog een blikje op en gooit het in de prullenbak. “Ik zou natuurlijk ook wel de mooie oude gevels aan de Markt hersteld willen zien, maar op één pand na is de

gemeente geen eigenaar van die panden. Dus kan de gemeente ook niet beslissen dat die gevels hersteld moeten worden. Dat moet vanuit de eigenaren zelf komen.”

Weer terug op de Markt kijken we naar de waag. “Die hoort er echt bij,” aldus de burgemeester. “De waag staat ook symbool voor één van die dingen waar de stad beroemd om is: kaas. De kaasmarkt op donderdag is een belangrijke publiekstrekker. Het mooie is dat die zo open is. Je hebt hier geen tribunes. Het publiek kan er zo tussendoor lopen en alles van dichtbij bekijken. Net als vroeger.”

Daan Couwenbergh studeert geschiedenis in Leiden en werkt als webredacteur bij Uitgeverij Virtùmedia. Hij maakt deel uit van de (web) redactie van Erfgoud / OMD Gouda.

Drie Goudse iconen, drie historische symbolen

De Sint-Janskerk, het stadhuis en de waag

TEKST: BREGJE DE WIT

FOTO'S: SAMH EN WILLEM DEN BOER

Door de eeuwen heen zijn de Goudse Sint-Janskerk, het stadhuis en de waag de sterkste gebouwde beeldmerken gebleken en gebleven. Deze drie iconische gebouwen - op een steenworp afstand van elkaar - symboliseren een eeuwenlange ontwikkeling van kleine nederzetting met religie als grote bindende en leidende macht naar de wereldlijke maatschappij waar handel en nijverheid de burgers tot de overheersende factor maken.

De Sint-Janskerk

Op luchtfoto's en plattegronden overheerst de Goudse kerk met het langste schip van Nederland het beeld van de binnenstad. De Sint-Janskerk bevat ook de wereldberoemde Goudse Glazen. Op de plek waar de kerk staat, lag in de twaalfde eeuw een riddersgoed van het middeleeuwse adellijke geslacht Van der Goude, de heren van Gouda. Rond de huidige Molenwerf lag een verdedigingswerk of motte met woningen, stallen en schuren. Naast beschutting tegen de elementen, bescherming tegen vijanden en voldoende te eten en te drinken, was de belangrijkste behoefte van de middeleeuwse mens de zorg voor zijn zieleheil. Een nederzetting van enige betekenis had in die tijd dan ook een kapel. Die eerste kapel kan de basis hebben gevormd voor de Gasthuiskapel bij het Catharina-Gasthuis, of voor de Sint-Janskerk. Historici hebben voor beide opvattingen aanwijzingen gevonden. Dat de Sint-Janskerk op deze plek staat, symboliseert hoe dan ook de aanwezigheid en ontwikkeling van een

middeleeuwse nederzetting en daarnaast het grote belang van het geloof voor de toenmalige Gouwenaars. De kerk zelf is een laat-gotische kruisbasiliek. De kenmerken van de gotische architectuur – spitsbogen, spitse ribgewelven, slanke zuilen, hooggerekte ramen – benadrukken een verticaal, omhoogstrevend karakter. Daarmee weerspiegelt en ondersteunt de bouwwijze van die tijd de geloofsbeleving. Eenzelfde symbolische lading hebben de gebrandschilderde glazen door hun hoogte en het licht dat zij doorlaten en natuurlijk door hun religieuze voorstellingen.

Het stadhuis

De kerk was letterlijk en figuurlijk de centrale macht in het leven van de middeleeuwse Gouwenaars. Als onderkomen voor het stedelijk bestuur

Luchtfoto met de drie

belangrijkste Goudse iconen: Sint-Janskerk, stadhuis en waag. Op de achtergrond is nog de Kleiwegkerk en de Veemarkthal te zien. De foto dateert dus van voor 1965. Aerofoto KLM Schiphol, SAMH

Het stadhuis werd het symbool van het gegroeide zelfbewustzijn van de burgerij

diende oorspronkelijk een bescheiden gebouw, wel al uit steen, gesitueerd ergens langs de rand van het marktvelde, waarschijnlijk tussen de Korte Groenendaal en de Kerksteeg. Het gebrek aan bronmateriaal over dit gebouw weerspiegelt misschien wel zijn onbeduidendheid. Naarmate de middeleeuwen vorderden, ontwikkelde zich de handel en de nijverheid en won de burgerij aan betekenis en macht. In 1365 kocht het stadsbestuur grond aan midden op het drassige marktvelde van de heer van Gouda, maar de bouw van een nieuw stadhuis liet op zich wachten. Pas nadat het oude stadhuis ernstig beschadigd was door de grote stadsbrand van 1438, was de tijd rijp voor een nieuw stadhuis. Dat werd het symbool van het gegroeide zelfbewustzijn van de burgerij door zijn unieke locatie - vrijstaand midden op de markt - en door zijn indrukwekkende uiterlijk. De bouw duurde van 1448 tot 1459 en werd voor de helft gefinancierd uit de belasting die de Goudse bierbrouwers betaalden. Dat dit wereldlijke raadhuis nog is gebouwd in de stijl van de middeleeuwse kerkarchitectuur, staat symbool voor de overgang waarin de maatschappij aan het eind van de middeleeuwen verkeerde.

De waag

Na de middeleeuwen zette de opkomst van de burgerij, de handel en nijverheid door. Die ontwikkeling deed zich ook gelden in het uiterlijk van de stad. Een goed voorbeeld daarvan is het derde icoon van Gouda: de waag uit 1668, een statussymbool gebouwd in de stijl van het toen populaire classicisme. De religieuze symboliek van de gotiek was daarmee verlaten.

In 1667 kwam het Goudse waagrecht in handen van het stadsbestuur. Voor de handel in goederen met een gewicht boven 10 pond was wegen in de waag verplicht. Het wegen had tot doel de klant te garanderen dat hij inderdaad de hoeveelheid kreeg waar hij voor betaalde, terwijl het stadsbestuur de belastingen inde over de gewogen goederen. De eigenaar van het

waagrecht werd ook betaald voor het wegen. De overgang van het waagrecht naar de stad Gouda was de gelegenheid om een nieuw waaggebouw neer te zetten ter meerdere glorie van de stad en van de handel. Het oude waaggebouw en enkele belendende gebouwen werden afgebroken om ruimte te maken. Pieter Post, de bouwmeester van het indrukwekkende waaggebouw van Leiden (1659) werd om een ontwerp gevraagd. Dat resulteerde in een gebouw dat heel veel lijkt op de Leidse waag. De Goudse waag werd in 1669 voltooid. Visueel vormt die een eenheid met het stadhuis doordat de waag even breed is als het stadhuis en midden op de as van het stadhuis staat. De plaatsing van beide gebouwen ten opzichte van elkaar symboliseert het verband tussen burgerlijke macht en handel. De bouwstijl van de waag vertoont kenmerken uit de klassieke oudheid, zoals timpanen (verdiept liggend, versierd gevelveld) en frontons (driehoekige afsluiting boven een gevel, raam of deur), pilasters (vierkante zuil die deels verdwijnt in het gevelvlak) en kroonlijsten (smal, horizontaal uitstekend geveldeel dat de scheiding tussen twee bouwlagen accentueert).

Bregje de Wit is historicus en publiceert met name over de sociale en economische geschiedenis van Gouda. Van haar hand verscheen o.a. 'Op hoop van zaken – de industrialisatie van Gouda 1813-1913'.

De plaatsing van stadhuis en waag symboliseert het verband tussen burgerlijke macht en handel

Een stadhuis vol symbolen en iconen

Fascesbundel,
symbool van macht, in het Goudse stadhuis.

TEKST EN FOTO'S: WILLEM DEN BOER

Het oude stadhuis van Gouda in gebruik sinds 1450 is een icoon vol symbolen. Bij de 'modernisering' rond 1690 is vooral het interieur rijkelijk aangevuld met symbolen uit de oudheid.

Leeuwen

Vanaf het begin stonden voor het stadhuis twee palen met leeuwen. De leeuw is sinds de oudheid in het Midden-Oosten een symbool van macht en kracht. Op de treden naar de troon van koning Salomon, bijna drie duizend jaar geleden, stonden aan weerskanten zes leeuwen en de troon zelf werd geflankeerd door nog eens twee leeuwen. In 1198 verscheen voor het eerst de leeuw in een wapenzegel van de Hollandse graaf Dirk VII.

Goudse stedenmaagd

In de huidige trouwzaal zetelden ooit de burgemeesters en later de gemeenteraad. Boven de marmeren schouw hangt het schilderij van J. Roore uit de achttiende eeuw dat de Stedenmaagd voorstelt, de beschermgodin van een stad. Haar kleding heeft de kleuren van Gouda: rood en wit. Het zijn de kleuren die horen bij Johannes de Doper naar wie de Goudse parochiekerk is vernoemd: wit als symbool van onschuld en rood als symbool van zijn vergoten bloed. Aan de voeten van de stedenmaagd ligt

een riviergod, want Gouda is ontstaan waar het veenriviertje de Gouwe uitmondt in de Hollandse IJssel. Door de Gouwe noordwaarts te verbinden met de Rijn ontstond een belangrijke binnenvaartroute door Holland. Hieraan ontleende Gouda een groot deel van zijn groei en welvaart.

Stadswapen

De stedenmaagd heeft een bijna ontblote borst als symbool van vruchtbaarheid, van vrijheid en van een krachtig karakter. Haar linkerhand steunt op een schild met het Goudse stadswapen: de zilveren balk met aan weerszijden drie sterren en daar omheen een krans van takken met doornen. De zilveren balk zou staan voor de rivier en de zes sterren voor Gouda als de zesde stad van Holland. Oorspronkelijk werd het stadswapen versierd met groen dat zich ontwikkelde tot de doornenkroon van Jezus Christus. De Goudse wapenspreuk 'Per Aspera Ad Astra' betekent 'Door doornen tot sterren'.

Fascesbundel

Boven de haardopening is een fascesbundel afgebeeld: houten staven rond een bijl bijeengehouden door een leren riem. Het was het herkenningsteken van hoge Romeinse magistraten die bevoegd waren te laten geselen en onthoofden. Zij werden voorafgegaan door zogenaamde lictoren die zo'n roede op de linker schouder droegen. Het hebben van twee, zes of twaalf lictoren gaf de status aan. De leren riem maakt dat de bijl en roeden niet onmiddellijk zijn te gebruiken. Bestuurders

mogen niet lichtvaardig overgaan tot straffen. Als een stad of land streng maar rechtvaardig bestuurd wordt, dan zal daar vrede heersen. Daarvan zijn de olijftakken aan weerskanten van de fascesbundel het symbool. Boven de fascesbundel en aan de zijkanten van de haardopening zijn acanthusbladeren aangebracht. Acanthus is een groen blijvende plant, het symbool van voortdurend leven.

De Goudse stedenmaagd
op het schilderij in de Trouwzaal van het stadhuis.

Willem den Boer maakt deel uit van OMD Gouda en geeft rondleidingen door het stadhuis.

Goudse siroopwafels, Goudse pijpen en Goudse kaas

Drie iconische producten van Gouda

TEKST: JOOP DE KORTE

FOTO: WILLEM DEN BOER EN SAMH

Waar ook op de wereld, zeg dat je uit Gouda komt en de kans is groot dat de ander onmiddellijk roept: 'Oh, van de Goudse kaas!' Of weet van de Goudse pijpen, of de Goudse siroopwafels, vaak abusievelijk stroopwafels genoemd. Drie wereldberoemde Goudse producten.

Het zijn Goudse siroopwafels, dus geen stroopwafels! De vulling van de Goudse siroopwafel bestaat namelijk niet alleen uit stroop, maar uit een samenstelling van stroop en ingrediënten als boter, basterdsuiker, zout en kaneel. Samen maakt dat siroop en daardoor ontstaat de typische smaak van de Goudse siroopwafel. Wanneer de eerste siroopwafel werd gemaakt, weten we niet. Het oudste geschreven recept in mijn bezit stamt uit 1854. Dat recept heb ik ontvangen van de heer van Vreumingen. Een voorvader van hem was 'koekenbakker aan de Kleiweg'. Uit zijn archief kwam het recept tevoorschijn. Dat de eerste wafels zouden zijn gemaakt om oude koekresten te verwerken en daardoor goedkoop konden worden gemaakt, lijkt me niet juist. In geen enkel recept dat ik heb gezien, is sprake van oude koekresten.

Uniek aan de Goudse siroopwafel

De aanleiding om siroopwafels te gaan maken, was misschien wel de start van de gasfabriek in Gouda in 1853. Er is namelijk een gasstel nodig om de wafels aan twee kanten te kunnen bakken. Een stroopfabriek was al in 1837 in Gouda geopend. De Goudse siroopwafel onderscheidt zich van andere soorten wafels omdat de Goudse wafel in een ijzer aan twee kanten niet geheel gaar wordt gebakken. Daardoor blijft de binnenkant zacht. Daarna steekt de siroopwafelbakker de wafel rond af met een ronde steker waardoor de siroopwafelsnippers ontstaan. Omdat de binnenkant zacht blijft, kan de bakker de wafel horizontaal doorsnijden en de twee helften met siroop besmeren en op elkaar doen. Dat doorsnijden noemen ze 'spouwen'. De Goudse siroopwafel is dus een 'spouwwafel'. Dat is het typische van een echte Goudse siroopwafel.

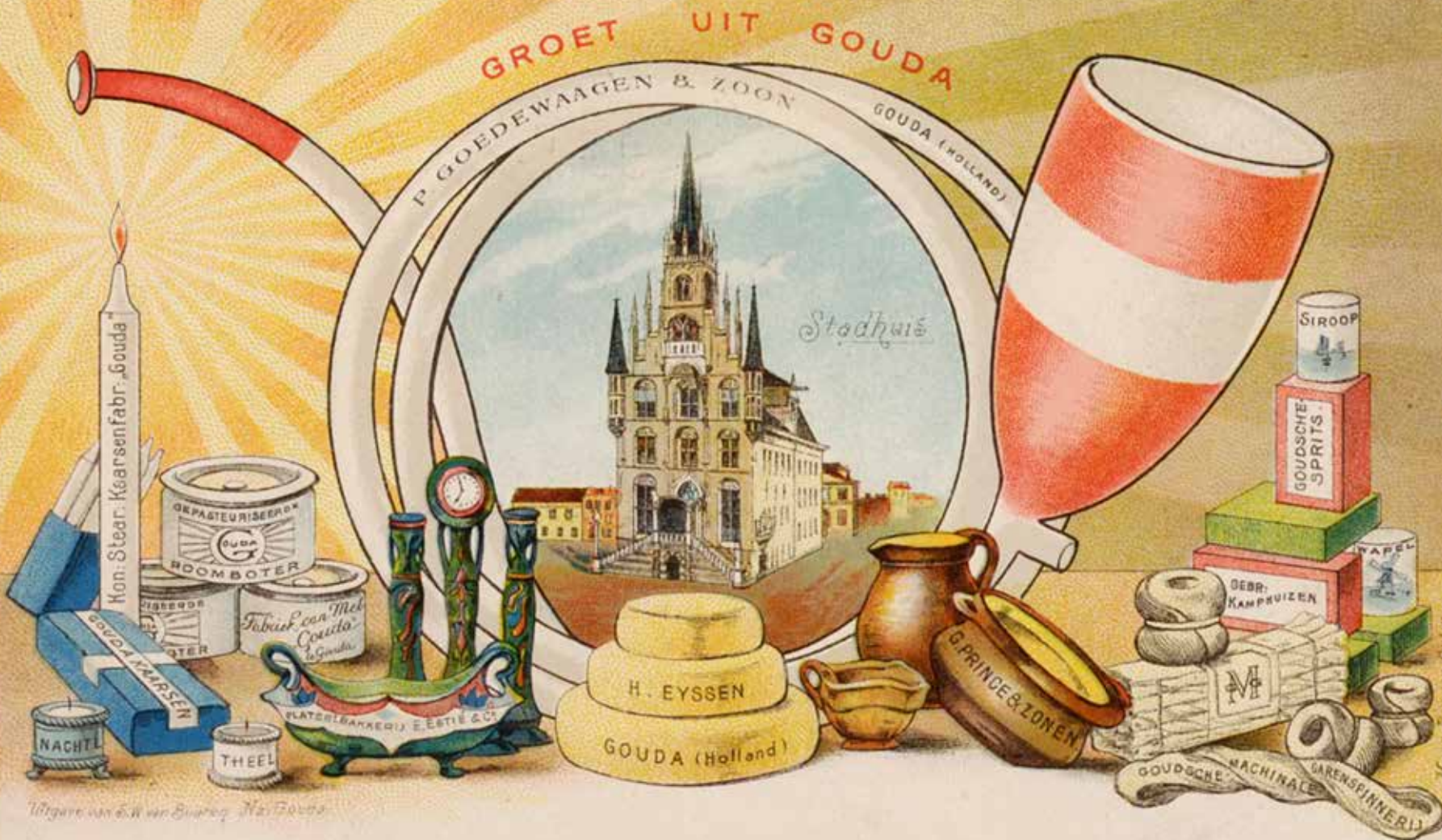
Siroopwafelbakkerij beginnen

Om een siroopwafelbakkerijtje te beginnen was geen grote investering nodig. Met een siroopwafelijzer kon je de productie al beginnen in de eigen keuken. De grondstoffen kon men kopen bij een leverancier van bloem, stroop en boter. Veel bakkers werkten met één of twee mensen. De kleine bakkers beschikten niet over vervoer en moesten dus hun wafels in de omgeving verkopen. Er waren echter veel kruideniers in die jaren voor 1960. Op iedere 300 bewoners was er een kruidenier die wel wafels wilde verkopen. Ook kantines en koffietenten langs de weg waren goede afnemers.

Enkele bedrijfjes groeiden uit tot grotere zaken. Die investeerden meer in de verkoop van hun wafels. Tussen 1920 en 1960 waren er een dertigtal siroopwafelbakkers in Gouda. De namen en adressen noem ik in mijn boek 'Historie van de Goudse siroopwafelbakkers'. De verkoop van siroopwafels bleef beperkt tot de regio. Boven de lijn Haarlem - Amsterdam en onder Dordrecht kon men geen wafel verkopen.

De siroopwafelbakkerij verdwijnt

Toch zijn de meeste siroopwafelbakkerijen uit Gouda gestopt. De oorlog had al voor een terugval gezorgd. In 1944 waren grondstoffen nauwelijks meer te verkrijgen en het verbruik van gas was gerantsoeneerd. Midden 1960 begon de opkomst van zelfbedieningszaken en supermarkten. De kleine buurtwinkels verdwenen. De tijd van de biscuitblikken was voorbij. De siroopwafelbakkers moesten gaan leveren in kleinverpakking,

‘Groet uit Gouda’ : ansicht van rond 1904 met het stadhuis op de Markt, gevat in een gekromde Goudse pijp, omringd door verschillende typische Goudse producten: kaas, kaarsen en siroopwafels. SAMH

maar investeren in verpakkingsmateriaal en apparatuur om te verpakken, konden zij niet. De supermarkten gingen op grote schaal inkopen. Aan die vraag konden de kleine siroopwafelbakkers niet voldoen. Grotere banketfabrieken sprongen daarop in en mechaniseerden de fabricage van siroopwafels tot 10.000 stuks per uur. Door de supermarkten werden de siroopwafels nationaal bekend. Thans worden er wekelijks miljoenen wafels gemaakt, maar niet meer in Gouda. De productie vindt nu plaats in Moordrecht, Waddinxveen, Vlijmen en Tilburg.

GOUDSE PIJPEN

In de achttiende eeuw leefden velen in Gouda van het maken van Goudse pijpen. De productie ervan begon in de zeventiende eeuw met een Engelse huursoldaat uit het leger van Prins Maurits, William Baernelts. In Engeland was hij pijpenmaker geweest. In 1608 vestigde hij zich in Gouda in een huis Achter de Vismarkt, waar tegenwoordig nummer 90 staat en pakte zijn oude vak op. Hij voorzag zijn pijpen van een merkje, een gekroonde roos. De bestaande pottenbakkerijen in Gouda begrepen al snel dat de fabricage van pijpen een nieuwe toekomst bood. Half zeventiende eeuw genoot de Goudse pijp al zijn faam.

Joop de Korte (1930) is auteur van ‘Historie van de Goudse siroopwafelbakkers’. Hij leidde met zijn broer Bram de Adéko Wafelbakkerijen, eerst gevestigd aan de Lage Gouwe, later in Stolwijk.

GOUDSE KAAS

Overal op de wereld vind je Goudse kaas. De Goudse kaas wordt echter niet in Gouda gemaakt, maar door de boeren in het veenweidegebied om de stad. Sinds 1500 heeft Gouda de belangrijkste kaasmarkt voor de wijde omgeving. Al in 1198 had Gouda een kaasmarkt, maar ook Stolwijk had een belangrijke kaasmarkt. In 1412 werd die op last van de graaf van Holland verplaatst naar Schoonhoven. In 1540 kwam er een einde aan de Schoonhovense kaasmarkt. Sindsdien treffen alle kaasmakers en kaashandelaren elkaar op de kaasmarkt in Gouda en werd de ‘Goudse kaas’ een begrip.

KAAS OP DE WAAG

Op de gevel van de Goudse waag uit 1672 bevindt zich een wit marmeren reliëf waarop te zien is hoe Goudse kazen worden gewogen. Hoewel er in de waag allerlei producten werden gewogen, illustreert de keuze voor het afbeelden van het wegen van de Goudse kaas met rechts een chique geklede heer, de kaashandelaar, het grote belang van de Goudse kaas voor de economie van Gouda in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Het origineel van het reliëf werd gemaakt door de beeldhouwer Bartholomeus Eggers (1637-1692). Eind vorige eeuw verkeerde het echter in zulke slechte staat dat het vervangen werd door een kopie, eveneens van marmer, gemaakt door Ton Mooy in 1999.

Verdwenen iconen: Goudse blekerijen

Blekerijen domineerden de Goudse singels

TEKST: BREGJE DE WIT

FOTO'S: SAMH EN BREGJE DE WIT

In de negentiende eeuw stond aan de singels van Gouda tussen de woonhuizen een groot aantal bedrijfsgebouwen. De meerderheid daarvan waren blekerijen. De Goudse blekerijen stonden zo goed bekend dat zij klanten hadden in een groot deel van Nederland. Maar de roem van de Goudse wasserijen is al lang verbleekt.

Van de Goudse blekerijen resteert nu alleen nog een gedeelte van blekerij De Drie Notenbomen aan het eind van de Kattensingel en op de Blekerssingel staat de tot woningen verbouwde blekerij Het Wapen van Amsterdam. Hun (gedeeltelijke) behoud is te danken aan particulier initiatief. Beide gebouwen zijn nu rijksmonument. De meeste Goudse blekerijen werden gevestigd aan de buitenkant van de stadssingels omdat direct achter de eerste bebouwingsrij vaak nog grond leeg was en de blekerijen een groot stuk grasland nodig hadden om het wasgoed op te bleken en te drogen te leggen. In de Goudse blekerijen werd het witte wasgoed (linnengoed) van klanten gereinigd. Men moet ze dus niet verwarren met de bedrijven waar strengen linnen garen en linnen lappen stof, die van nature grijs-grauw van kleur waren, wit werden gebleekt, zodat ze makkelijker gekleurd of bedrukt konden worden. Bijvoorbeeld bij Haarlem vond men veel van dit soort blekerijen. Blekerijen voor wasgoed waren er in Gouda al eeuwen. Het konden éénmans - of waarschijnlijk vaker éénvrouws - bedrijfjes zijn, uitgeoefend in een kleine woning, gelegen in of net buiten de stad, met een bleekveldje erachter. Uit de aard van de zaak golden voor zo'n onderneming amper vestigingsmotieven. Maar er waren ook grotere blekerijen. Kon men voor een klein bedrijf het benodigde water nog wel met de hand aanvoeren, voor een grote blekerij was vestiging dicht bij stromend, schoon water een vereiste. Over water werd ook een groot deel van het wasgoed aan- en afgevoerd.

Houten katrol

om wasgoed te takelen aan de zolder van De Drie Notenbomen. Foto Bregje de Wit

Katrol

De karakteristieke vorm van de voorkant van de negentiende-eeuwse blekerij is opvallend breed. Men streefde ernaar het bewerkingsproces zoveel mogelijk op de begane grond uit te voeren. Nat wasgoed is door het gewicht moeilijk te verplaatsen. Het schone en vuile waswater moest ook zoveel mogelijk horizontaal kunnen lopen en zo waren de bleekvelden direct te bereiken. Met de invoering van de stoommachine werd bewerking op dezelfde bouwlaag helemaal een vereiste, omdat alle apparaten in één rij werden geplaatst om aangedreven te worden door dezelfde as. Verdere afwerking van het wasgoed vond wel op hogere verdiepingen plaats, zoals het hangend drogen, het strijken en het opmaken van de goederen. In het restant van De Drie Notenbomen is op de zolder een grote houten katrol te zien waarmee nat wasgoed

Blekerij De Drie Notenbomen aan de Kattensingel nog in volle glorie.

De karakteristieke vorm van de voorkant van de blekerij is opvallend breed

Bewaard gebleven reliëf

De eerste stoommachine in de Goudse blekerijbranche kwam in 1865 in blekerij De Witte Lelie

omhoog gehesen werd om daar te drogen. Op deze voormalige droogzolder zijn voor een paar ramen nog verschuifbare houten constructies aanwezig waarmee de luchttoevoer enigszins beheerst kon worden.

De grote blekerijen uit de negentiende en twintigste eeuw zijn in veel gevallen voortgekomen uit oudere blekerijen op dezelfde plek. Ze bleven vaak generaties lang in dezelfde families, en ook de bedrijfsnamen bleven lang hetzelfde. De meest voorkomende familienaam onder de blekers was Jaspers, andere blekersfamilies waren bijvoorbeeld Boumans, Peeters, Van Straaten. De blekerijen heetten bijvoorbeeld De Rozenboom (Kattensingel), De Pelikaan (Fluwelensingel), De Grote Zwaan (Blekerssingel), Het Springend Paard (Jaagpad). Volgens niet altijd betrouwbare bedrijfstellingen waren er in 1808 twaalf blekerijen in Gouda, in 1816 ook twaalf, met totaal vijftig werknemers, in 1824 ook twaalf blekerijen, met 48 werknemers. In de jaren hierna bleven die cijfers licht stijgen, waarbij het aantal werknemers sterker toenam dan het aantal bedrijven. Met de voortschrijding van de technische mogelijkheden werden veel

blekerijen uitgebreid en gemoderniseerd. Zo werden in de loop van de negentiende eeuw de bleekvelden minder belangrijk, omdat het bleken met chemische middelen in zwang kwam, terwijl voor het drogen van de was met de invoer van stoommachines in deze bedrijfstak, stoom beschikbaar kwam. Op de bleekvelden werden diverse bijgebouwen neergezet.

Stoomkracht

De eerste stoommachine in de Goudse blekerijbranche kwam in 1865 in blekerij De Witte Lelie van G.A. Bouter aan de Blekerssingel. In 1879 werden de laatste grote blekerijen van stoomkracht voorzien. De tweede helft van de negentiende eeuw kenmerkte zich door mechanisatie en door groei van het aantal werknemers. Ook werden compleet nieuwe blekerijen opgericht: de bedrijfstak maakte

duidelijk een bloeiperiode door.

De grootste blekerij werd De Rijzende Zon van de firma Daalmans (later & Co; de Co was P. van der Pol), gelegen op de hoek van de Karnemelksloot/Klein Amerika en de Fluwelensingel. Stoomketel na stoomketel werd geïnstalleerd, bijgebouw na bijgebouw verrees. Er kwam elektrische verlichting, in 1903, waarvan overigens de dynamo aangedreven werd door een stoommachine. Gouda kreeg pas in 1910 een elektriciteitscentrale. Van der Pol was zeker een vooruitstrevende ondernemer: in 1912 had hij al een automobiel “voor het vlugge en meer moderne afhalen en bezorgen zijner goederen”. Toen hij zich beklagde over het slechte wegdek van de Fluwelensingel, antwoordden B&W dat als hij daar met voertuigen wilde rijden de daarvoor vereiste bestrating zelf diende te betalen. De neergang van de blekerijen kwam na de Tweede Wereldoorlog doordat steeds meer huishoudens zelf de beschikking kregen over wasmachines. Slechts een enkel bedrijf overleefde door de was te verzorgen voor grote instellingen als ziekenhuizen en hotels. Maar alle blekerijen aan de Goudse singels sloten de één na de ander de deuren. Als men bedenkt dat daar soms letterlijk zij aan zij blekerijen hebben gestaan, met hun karakteristieke brede gebouwen, hoge schoorstenen, majestueuze inrijpoorten, kleurrijke uitbeeldingen van hun schilderachtige namen, dan kan men niet anders dan betreuren dat deze iconen van Goudse dienstverlening om zeep zijn geholpen.

Symbolen van nijverheid en van behoud van 'stedenschoon'

Goudse molens

TEKST: WILLEM ROOSE

FOTO'S: SAMH EN MARC COUWENBERGH

De hoge korenmolens De Roode Leeuw en 't Slot zijn beeldbepalende elementen in de Goudse skyline. Ooit waren er veertig molens te tellen in het Goudse stadssilhouet. Nu nog vier.

Vroeger was de wind in Nederland de aandrijfbron van ruim 10.000 windmolens, de oudste fabrieken van Nederland. Men gebruikte ze voor het malen van graan, voor het zagen van hout, het maken van papier, olie, verf en het bemalen van de laaggelegen polders. De industrialisatie van de negentiende eeuw met de opkomst van verbrandingsmotoren maakte de windmolens geleidelijk aan overbodig. Zo verdween ruim 90 procent van het Nederlandse molenbestand. Gouda hield gelijke tred met de landelijke ontwikkeling: van de circa veertig windmolens die hier stonden, zijn er nog vier over. Net als in de rest van Nederland vormden de koren- en poldermolens veruit de meerderheid, maar er waren ook verfmolens, oliemolens en papiermolens.

Getijdemolens

Twee voormalige Goudse molens verdienen een speciale vermelding omdat ze, uitzonderlijk voor Nederland, door de kracht van stromend water werden aangedreven. Vlakbij de IJssel bevonden zich twee volmolens, werkzaam voor de wolindustrie: 'De grote volmolen' en 'De kleine volmolen'. Dit waren zogenaamde getijdemolens met een waterrad aangedreven door water. Bij vloed liet men IJsselwater in de Goudse grachten stromen om de waterraderen aan te drijven. Dit leverde een conflict op met het Hoogheemraadschap. Immers voor al dat ingelaten 'boezemwater' had men verderop vijf poldermolens nodig om dat water weer terug te malen in de IJssel! Het zeer lang lopende conflict werd in 1869 beëindigd, wat het einde betekende voor de Goudse 'getijdemolens'. Het gebouw van de Grote volmolen is nog steeds aanwezig aan de Veerstal, vlakbij molen 't Slot.

De Korenbloem

Vele van de voornoemde Goudse windmolens verdwenen al gedurende de negentiende eeuw of soms nog eerder. Dat is relatief vroeg. Daardoor is er weinig fotomateriaal van de verdwenen Goudse molens. Een molen die het relatief lang volhield, is de De Korenbloem op de hoek Vest-Nonnenwater.

De Roode Leeuw.

Archiefphoto van de scheefstaande korenmolen De Korenbloem aan de Vest.

10.000 windmolens, de oudste fabrieken van Nederland

Hiervan zijn wel diverse foto's bewaard gebleven. Daarop is de extreme scheefstand van deze molen te zien, welke helaas ook leidde tot de verdwijning van de molen. De gebroeders Galama waren in de jaren twintig van de vorige eeuw eigenaars van de molen. Zij waren enthousiaste windmolenaars. Dat was in die tijd van opkomende industrialisatie niet bepaald algemeen! Kosten noch moeite spaarden ze om De Korenbloem op windkracht in bedrijf te houden, maar de steeds verder verzakkende molen leverde steeds grotere problemen op. Toen de molen in één keer nog eens enkele centimeters verzakte tijdens het nachtmalen (malen in de nacht was in die tijd – zeker na langere perioden van windstilte – nog vrij algemeen) moest men helaas besluiten om het malen op windkracht te staken. De molen werd onttakeld: kap, wikenkruis en stelling werden verwijderd en voortaan maalde men motorisch. Een grote brand in 1949 verwoestte de onttakelde molen uiteindelijk volledig.

De Roode Leeuw

Zo bleven er vier Goudse molens over. Het Hoogheemraadschap Schieland houdt de Haastrechtse Molen van de polder Beneden Haastrecht in perfecte toestand en de gemeente zorgt al weer vele jaren voor de andere drie Goudse molens. De Mallemlolen, een poldermolen in Korte Akkeren werd in 2009/2010 volledig gerestaureerd. Ook voor de twee beeldbepalende Goudse korenmolens: 't Slot en De Roode Leeuw wordt goed gezorgd. Laatstgenoemde is de molen waar

ondergetekende sinds 1992 de scepter zwaait. De eerste molen op de huidige locatie zou een in 1619 gebouwde wipkorenmolen zijn geweest, maar dat is te betwijfelen. Op een oude kaart van Gouda uit 1649 staat op de huidige locatie van De Roode Leeuw overduidelijk een standerdmolen getekend. Dat was het gebruikelijke type korenmolen in vroeger tijden. Wipmolens zijn molens die van oudsher voor de polderbemaling werden gebruikt. Wipmolens ingericht als korenmolen kwamen in deze streek incidenteel voor.

Zeker is dat de huidige ronde stenen stellingmolen in 1727 werd gebouwd, maar wat er een kleine eeuw later gebeurde, is minder duidelijk. Zowel op de baard, de fraaie houten plank aan de voorzijde van de kap, als op het bovenwiel, het tandwiel in de kap, staat het jaartal 1771. Klaarblijkelijk is de molen in dat jaar (grotendeels) herbouwd. Dat is snel na de bouw, dus moet de molen iets ernstigs zijn overkomen. De molen zou in 1769 door een brand grotendeels zijn verwoest, maar zeker is dat niet. Forse stormschade is ook niet uitgesloten.

'Stedenschoon'

't Slot werd generaties lang 'stabiel' bemalen door telgen uit de molenaarsfamilie Van Schelven. De molenaarsfamilie Galama deed dat op De Korenbloem, maar De Roode Leeuw wisselde rond 1900 regelmatig van eigenaar. Dat wijst op een niet erg succesvol molenaarsbedrijf. Dat werd pijnlijk duidelijk toen de molen medio jaren twintig werd aangekocht door molenaar

Galama van De Korenbloem met als enig doel het uitschakelen van de concurrentie! Hij bood De Roode Leeuw in 1926 voor sloop te koop aan. De gemeente Gouda greep onmiddellijk in en kocht de molen ter behoud van – zoals dat toen heette – het stedenschoon. Door deze aankoop is De Roode Leeuw één van de eerste molens in Nederland die puur om zijn monumentale waarde behouden blijft! In 1927 werd een restauratie uitgevoerd, maar de molen komt niet meer in bedrijf; dat hadden de gebroeders Galama bij de verkoop bedongen! In de hongerwinter 1944-1945 was men door de schaarste aan brandstoffen op veel plaatsen in Nederland blij dat men nog een ouderwetse windmolen achter de hand had. In Gouda werd de stilstaande Roode Leeuw helaas maar begrijpelijk een doelwit voor houtroof. Er was niet alleen honger, maar ook grote behoefte aan brandhout. Zo werd de Roode Leeuw vrijwel volledig leeg gesloopt en verdween het hout in de kachels van Gouda.

Ambachtelijk

Hoewel de molen gedurende de daarop volgende decennia uitwendig compleet bleef en in 1968 zelfs bescheiden gerestaureerd, was hij inwendig zo leeg als een schoorsteen: alleen de houten zolderbalken en het bovenwiel uit 1771 resteerden. Het duurde tot 1985. Toen liet de gemeente Gouda een ingrijpende restauratie uitvoeren. Op een nieuwe fundering werd de inmiddels scheef gezakte molen weer recht gezet. Uitwendig werd de molen opgeknapt en het complete binnenwerk werd gereconstrueerd. In 1986 startte molenaar Marcel Koop een ambachtelijk korenmolenaarsbedrijf in de molen, welk bedrijf in 1992 door schrijver dezes werd overgenomen.

Willem Roose is al sinds jonge leeftijd molenaar en sinds 1992 is hij beroepsmolenaar op De Roode Leeuw. Hij publiceert regelmatig artikelen en enkele boeken over molens.

Uitgelicht

10 BIJZONDERE MONUMENTEN

TEKST: JACQUELINE HAUTUS, MYRTHE DOELMAN, DAAN COUWENBERGH

Kuiperstraat 42

Barbaratoren

gebouwd. Immers, religie en sociale, medische zorg waren in de middeleeuwen nauw met elkaar verbonden.

In 1572 vond de Opstand plaats. Door de daarmee gepaard gaande religieverandering verloor de kapel, net als vele andere kapellen, haar functie (toen: armenzorg). De Sint-Janskerk was destijds de enige plek waar de hervormde godsdienst mocht worden uitgeoefend. In 1581 verkocht het stadsbestuur de voormalige kapel aan een particulier. De toren bleef stadseigendom vanwege de functie van tijdsaanduiding: enkele jaren eerder had het stadsbestuur namelijk de klok van de in 1576 afgebroken Noodgodskapel aan de Westhaven naar de toren van de Barbarakapel laten overbrengen. Rond 1700 werd de kerk in wooncompartimenten verdeeld. In de muren van de huizen die in de plaats van de kapel zijn gekomen bevinden zich nog bouwsporen van de kapel: restanten van twee ontlastingsbogen, steunberen en een deel van een kapiteel. Toch bleef de kerk als zodanig herkenbaar tot ver in de negentiende eeuw, getuige een litho van Verspuy uit 1859.

Een icoon van liefdadigheid

Tegenwoordig heeft de Barbaratoren geen functie meer voor tijdsaanduiding. Het bevat nog wel een torenuurwerk, dat stamt van de Dijkpoort die werd afgebroken in 1851. Omdat de klok slechts één wijzer heeft om de uren aan te geven is de bijnaam 'de malle toren' ontstaan.

De Barbaratoren, op de hoek van de Kuiperstraat en de Keizerstraat, is alles wat resteert van het Sint-Barbaragasthuis. Ook is het een van de weinige fysieke overblijfselen van middeleeuwse gasthuizen en kapellen in Gouda.

De ondiepe woonerven aan de westzijde van de Naaiersstraat werden vanaf de tweede helft van de veertiende eeuw voor bebouwing uitgegeven. Naaiersstraat 6 is in de huidige situatie het vijfde huis vanaf de hoek en maakt deel uit van een reeks van drie smalle pandjes. Dit huis is het tweede op deze plaats, nadat het voorgaande dubbel zo brede pand met een brand in 1527 verloren ging. Waarschijnlijk dateert de huidige gevel van omstreeks 1530. Het lijkt erop dat het gevelfries waarop het steenhoudersambacht is afgebeeld, bedoeld was als 'reclamebord' voor steenhouwer Cornelis Jacobsz of, waarschijnlijker nog, Jan de Metselaar. Beiden bewoonden het pand kort na elkaar in het begin van de zestiende eeuw.

Het gasthuis is in 1468 opgericht door het Sint-Barbaragilde, een religieuze broederschap die de heilige Barbara vereerde. Als één van de zogenoemde noodhelpers werd de heilige Barbara aangeroepen ter bescherming tegen de pest. Het verzorgen van zieken en passanten was dan ook het doel van het Sint-Barbaragasthuis. De kapel werd rond 1505

Schoorsteen Croda

Schielands Hoge
Zeedijk 475

Sinds 1965 torent de bakstenen schoorsteen op het fabrieksterrein van Croda boven de stad uit. Met een hoogte van bijna 50 meter is de schoorsteen een beeldbepalend element in de Goudse skyline. Het is de laatste fabrieksschoorsteen van die hoogte in Gouda.

De schoorsteen staat op het buitendijkse deel van het fabrieksterrein. Inmiddels is de schoorsteen vrijstaand, maar van origine hoorde de schoorsteen bij een ketelhuis van de Koninklijke Stearine Kaarsenfabriek Gouda Apollo. Op twee meter hoogte is nog een rechthoekig gedeelte te zien. Waarschijnlijk is dit het deel waar het rookkanaal vanuit het ketelhuis de schoorsteen in ging.

Baksteen en staal

De schoorsteen is ontworpen door het technische bureau van N.V. Koninklijke Stearine Kaarsenfabriek Gouda-Apollo. De schoorsteen is opgetrokken uit rode baksteen. De bakstenen zijn radiaalstenen, stenen in de vorm van een trapezoïde, waardoor ze in een cirkel passen. Wie goed kijkt ziet dat op de schoorsteen op regelmatige afstand een metalen band zit rondom de schoorsteen. Deze banden versterken de constructie van de schoorsteen, net als de hoepels rond een ton. Ook zijn er aan één kant van de schoorsteen stijgbeugels in de stenen gemetseld. Hiermee konden onderhoudswerkers naar boven klimmen. In deze 'ladder' zijn een aantal rustbeugels

aangebracht waarop de klimmers onderweg naar boven even konden uitrusten.

Wie de schoorsteen van dichtbij bekijkt ziet aan de voet ook nog een aantal openingen. Die zorgden ervoor dat er genoeg lucht de schoorsteen instroomde. Ook is er laag nog een stalen luik te zien. Daardoor konden schoorsteenvegers de schoorsteen in om die van binnen schoon te maken.

Naoorlogse ontwikkeling

De schoorsteen is de laatste schoorsteen van zijn soort in Gouda. De schoorsteen is een goed voorbeeld van de naoorlogse ontwikkeling van Gouda en het herstel van de fabriek zelf, die vier jaar voor de Tweede Wereldoorlog al verwoest werd door een grote brand. Vandaag de dag is het een industrieel monument. In 2014 figureerde de schoorsteen nog bij de landelijke intocht van Sinterklaas.

Westhaven 73-74

Tolhuis

Het Tolhuis, gelegen op de strategische plek waar de rivieren de Hollandse IJssel en de Gouwe samenkomen, bestaat uit diverse gebouwen, waarvan de kern wordt gevormd door een pand met twee zadeldaken. Het Tolhuis heeft diverse functies gekend door de tijd heen: van overheidsgebouw waar tol werd geheven tot woning. Op dit moment zijn diverse bedrijven gevestigd in het gebouw.

De historie van het Tolhuis gaat terug tot de ontwikkeling van de stad Gouda in de Middeleeuwen. In de dertiende eeuw ontstond als gevolg van de aansluiting van de Gouwe op de Oude Rijn een nieuwe vaarroute waar een kleine handelsnederzetting naast werd gevestigd. Het belang van deze handelsnederzetting werd steeds groter, wat in 1272 resulteerde in stadsrechten, ontvangen van graaf Floris V. In 1389 is er voor het eerst sprake van een Tolhuis. Hoe het er precies heeft uitgezien is onbekend. Gesproken wordt van een toren met afgeschuinde hoeken en een ligging tegenover het kasteel van der Goude. De Goudse tol wordt na 1413 overwegend door de landsheer verpacht aan de meestbiedende of aan een gunsteling.

Vele tollenaars hebben van het Tolhuis gebruik gemaakt. Zo ook de rijke bierbrouwer Dirck Cornelisz van Reynegom in de zestiende eeuw. Zijn portret is overigens te zien in een gebrandschilderd glas in de Sint-Janskerk (nr. 59). Het tollenaarschap was een lucratieve baan geworden. Regenten en regentenzonen volgden elkaar op in deze functie. Het Tolhuis ontving in de loop der tijden enkele beroemde gasten zoals Hugo de Groot, die in zijn functie van advocaat-fiscaal van het Hof van Holland in 1611 meerdere malen het Tolhuis bezocht en schrijfster Betje Wolff, die in 1770 enkele malen verbleef in het Tolhuis.

Een symbool van stedelijke ontwikkeling

In de zestiende en de zeventiende eeuw vonden belangrijke uitbreidingen en verbouwingen aan het Tolhuis plaats waardoor het complex zoals het thans eruit ziet, ontstond. Ook aan het interieur werd gedacht: de prachtige plafondschilderingen die te zien zijn, werden tijdens een verbouwing in 1631 geschilderd.

Als met de komst van de Fransen in 1795 de tollën worden afgeschaft, blijft het Tolhuis eigendom van het Rijk en wordt aan de meestbiedende verhuurd. In 1837 verkoopt het Rijk het pand voor een bedrag van 2675 gulden aan een particulier. Inmiddels wordt het Tolhuis niet meer door particulieren bewoond, maar zijn er bedrijven in gevestigd.

Westhaven 37

Voormalig postkantoor

Aan de Westhaven, op de hoek met de Korte Noodgodsteeg, staat een rijksmonument uit 1872 dat ruim een eeuw dienst deed als postkantoor. Het monument heeft een lijstgevel, gedeeltelijk gepleisterd, met vijf zogenaamde vensterassen, hoekblokken aan de zij- en onderkant van het gebouw en een kroonlijst.

Post in de negentiende eeuw

In 1752 kreeg Nederland een staatspostdienst. Pas na de Postwet van 1850, die bepaalde dat elke gemeente een postkantoor diende te krijgen, groeide het aantal postkantoren in Nederland aanzienlijk: na een eeuw was Nederland zo'n 2.000 postkantoren rijker. De kantoren in grotere plaatsen werden vaak ontworpen door de Rijksbouwmeester. C.H. Peters bijvoorbeeld ontwierp 120 postkantoren, waaronder het voormalige hoofdpstkantoor (nu winkelcentrum Magna Plaza) in Amsterdam.

Aan het einde van de twintigste eeuw verloren steeds meer

postkantoren hun functie door het opzetten van contact- en verkooppunten in winkels. In 1998 werd het postkantoor in Gouda herontwikkeld tot woningcomplex. Het allerlaatste als zodanig gebouwde postkantoor van Nederland, aan de Neude in Utrecht, sloot in 2011 de deuren. Dit postkantoor krijgt een nieuwe bestemming als bibliotheek.

Het postkantoor in 1972.

Foto Martin Droog / SAMH

Blekerssingel 15-16

Dubbel woonhuis

Aan de Blekerssingel staat een blok van twee herenhuizen gebouwd rond 1900 in Jugendstil. De stijl is te herkennen aan de vloeiende lijnen, aan asymmetrische motieven en aan de natuur als inspiratiebron. Deze kenmerken zijn terug te zien op het dubbele herenhuis aan de Blekerssingel 15-16.

Met name de voorgevel van Blekerssingel 15 is rijk gedecoreerd en nog betrekkelijk intact. De ramen kenmerken zich door een speelse roedenverdeling en gedecoreerde lateien. Ook de ingang is origineel met glas-in-lood, een bewerkte deur en een versierde natuurstenen brievenbus. De gevel springt op de eerste verdieping links terug waardoor een nis ontstaat, waar aan de onderzijde een bakstenen balustrade is geplaatst. Deze balustrade is ook te zien langs de dakrand en verbindt de twee herenhuizen met elkaar. Zowel ter hoogte van de eerste verdieping als van de zolderverdieping zijn sierankers geplaatst in Jugendstil. De gevel van het complex is verhoogd met een hoektoren, een tuitgevel en een trapgevel.

Blekerssingel 16 is wat eenvoudiger in uitvoering dan Blekerssingel 15. Ook zijn enkele authentieke details zoals de raamvensters inmiddels vervangen. Desalniettemin bevat ook dit pand nog prachtige elementen in Jugendstil zoals de gedecoreerde lateien, de sierankers en de bakstenen balustrades. Ook de ingang is grotendeels authentiek.

Open Monumentendag 10 september 2016

Elizabeth Wolffstraat 1

Kadeschool

In 1930 geeft de gemeente opdracht tot de bouw van een openbare school aan de Elisabeth Wolffstraat. Architect H. de Meer ontwerpt het gebouw in de stijl van de Amsterdamse School. De naam van 'School Nr. 2' luidt vanaf 1947 'Goeman Borgesiuschool', naar de liberale politicus en aanjager van diverse sociale wetten. In 1975 krijgt de school een andere bestemming, van lagere school wordt het gebouw omgevormd tot een accommodatie voor praktijkonderwijs en heet vanaf dat moment 'Kadeschool'.

Detail ronde hoekpartij met entree van de Kadeschool. Foto Jacqueline Hautus

De Amsterdamse School in Gouda

Vanaf het einde van de 20e eeuw staat de school ruim tien jaar leeg totdat enkele ondernemers uit de gezondheidszorg het pand in 2009 aankopen. Architect Tjeu Bonten is verantwoordelijk voor de restauratie en maakt het voormalige schoolgebouw geschikt als medisch centrum. 'De Goudse Praktijk', zoals het pand nu heet, herbergt diverse disciplines in de gezondheidszorg, waaronder osteopathie, verloskunde, kraamzorg, homeopathie, acupunctuur en yoga.

De voormalige school, bestaande uit een hoofd vleugel en twee korte zijvleugels, omvat twee bouwlagen met een hoge kap met zwartgeglazuurde Romaanse pannen. Deze contrasteren met de gele waalsteen waarin het gebouw is opgetrokken en het donkere trasraam van gesinterde of verglaasde baksteen met rood voegwerk. Het trasraam is het waterdichte metselwerk aan de onderzijde van de gevels, bedoeld om optrekkend grondvocht tegen te gaan. Beeldbepalend is de ronde hoekpartij in de voorgevel met daarin de entree en het trappenhuis. Aan de bovenzijde van deze uitbouw bevindt zich een voor de Amsterdamse School typerende

aaneengesloten bollende raampartij. Ook de sterke horizontale geleiding van het langgerekte middendeel met twee reeksen van gekoppelde vensters zijn kenmerken van deze stijl. De ramen zijn gevat in houten kozijnen en stijlen, waarbij de horizontale lijsten doorlopen en de stijlen ertussen zijn geplaatst.

Het interieur beschikt over vele decoratieve elementen. Naast de kleurrijke afwerking met een lambrisering van blauwe tegels en rood en geel geschilderde deuren, kunnen verschillende dierfiguren worden aangetroffen. Bij ieder leslokaal staan dierfiguren op de uitstekende zolderbalken van houtsnijkunstenaar M. Vreugde, waaronder olifanten, leeuwen, pelikanen en eekhoorns. Ook in het grote glas-in-loodraam in de hal van de hand van kunstenaar W. van de Walle zijn dieren te vinden. Het reliëf in metselwerk bij de ingang ten slotte, laat een steenbok zien. Of deze decoratieve dierfiguren ook een symbolische betekenis hebben, is niet bekend.

Aalberseplein 3

R.K. Sint Jozefkerk

Toen de parochie van 'Heilige Jozef' verhuisde van de kerk aan de Hoge Gouwe naar een nieuw te bouwen kerk in Gouda Noord, werd de naam meegenomen. Op 22 februari 1962 werd de eerste paal geslagen van de Rooms-katholieke Jozefkerk, waarna op 19 april 1964 de officiële inwijding door de bisschop van Rotterdam plaatsvond. Samen met klooster Mariënsterre, de Christus-Koningschool, de Regina-Mundisschool en kleuterschool het Bijenkorfje, vormde de kerk een 'katholiek eiland' dat bekend stond als 'Roomsche Hoek'. Tegenwoordig biedt de Jozefkerk, evenals de O.L.V. Hemelvaartskerk aan de Krugerlaan, onderdak aan de geloofsgemeenschap 'Heilige Antonius van Padua'.

Moderne kerk met symbolische verwijzingen

De Jozefkerk ontworpen door H.M. Koldewey, kan worden getypeerd als een moderne zaalkerk. Zaalkerken zijn doorgaans eenbeukig, dus zonder de traditionele indeling van een schip met zijbeuken. Bij een zaalkerk hebben kerkgangers een optimaal zicht op de voorganger. Bij de Jozefkerk wordt dit effect verstrekt door de trapeziumvorm van de plattegrond waarbij de zaal in de richting van het altaar smaller toeloopt. Aan de noordzijde van de zaal bevindt zich een verlaagde beuk waar ruimte is voor een kleiner altaar met de ciborie, oftewel de kelk waarin de hostie wordt bewaard. Ook bevindt zich hier het doopvont en de doorgang naar de nevenruimten.

In de kerk zijn diverse symbolische en iconische details verwerkt. De eerste steen die in de buitengevel is ingemetseld in de voet van de toren, vormt een groot hardstenen blok met daarop 'In Ipso' en het jaartal 1962. Dat betekent 'In Hem' oftewel 'in Christus'. In het

interieur vallen de vijf glas-in-loodramen in de zuidgevel op. Hiervoor heeft glazenier Lennarts zich laten inspireren door symbolen die horen bij de Heilige Jozef: arbeidzaamheid, gehoorzaamheid, reinheid, rechtvaardigheid en vaderschap. De heilige zelf is vereeuwigd in een standbeeld in de Jozefkapel onder de toren, waar hij wordt vergezeld door een beeld van de Heilige Antonius. De duif die is aangebracht op het doopvont vormt het christelijke symbool van de heilige geest. Het beeldje is gesmeed door kunstmidse De Genster uit Helvoirt, die ook verantwoordelijk is voor de godslamp naast het nevenaltaar en de kandelaartjes, wijwaterschalen en staande kruizen nabij of op het altaar. Tenslotte kunnen de drie langwerpige wandmozaïeken van een onbekende maker in de noordwand worden genoemd: tezamen beelden ze de kruisweg uit.

Glas-in-loodramen van de Jozefkerk. Foto Jacqueline Hautus

Van Hoogendorpplein 2

Hervormde Pauluskerk

De belangrijkste architectuurstromingen van na de oorlog zijn het Traditionalisme en het Modernisme. Bij de eerste stroming vormen het verleden en de traditie een inspiratiebron, bij de tweede staat een functionele en zakelijke vormgeving centraal. Ook ontstaat er in deze periode een interessante tussenvorm die wel wordt aangeduid met Shake-handsarchitectuur.

Een voorbeeld van 'Shake-hands'-architectuur

De Hervormde Pauluskerk uit 1961 door architect D. Zuiderhoek is daarvan een voorbeeld. Elementen van het Traditionalisme, zoals de afwerking met baksteen en de nadruk op de entree en klokkentoren, en het Modernisme, waaronder de toepassing van het betonskelet en betonnen raamomlijstingen en stalen kozijnen, komen hier samen. In 1963 wordt tegelijkertijd met de kerk een wijkcentrum in gebruik genomen, een rechthoekig bouwdeel dat in verbinding staat met de kerkzaal. Hervormde en gereformeerde kerken met een wijk- of nevenfunctie zijn een nieuw verschijnsel na de Tweede Wereldoorlog. Dit past bij de toen heersende 'wijkgedachte', waarbij de opvatting is dat een herkenbare kleinschalige gemeenschap kan worden gecreëerd binnen een grootschalige stedelijke omgeving. Een kerk

met een wijkfunctie bevat naast de kerkzaal meerdere nevenruimten. In de Pauluskerk zijn dit onder meer een kamer voor de predikant, een consistoriekamer (de vergaderkamer voor de kerkenraad), een catechisatiekamer, jeugdkapel, jeugdbibliotheek en kosterswoning. De ingang tot de kerkzaal vanaf het Van Hoogendorpplein, wordt gevolgd door een brede gang die over de gehele

noordzijde van grote ramen is voorzien. Doordat de gang slechts door enkele pijlers is gescheiden van de rechthoekige kerkzaal, zorgen de ramen voor voldoende daglicht in het interieur. Hoewel de kerk van binnen sober oogt, is er toch sprake van enkele decoraties. Neem bijvoorbeeld de wandafwerking met baksteen in een kruisvormig reliëfpatroon, de geplooiden vorm van de gemetselde achterwand en het grote raam aan de westgevel van de kerkzaal. Dit raam, dat naar buiten toe twee meter over het water is heen is gebouwd, vormt een zogenaamde 'claustra'. In dit betonnen rooster met gelijk verdeelde openingen is gekleurd glas verwerkt. Dat zorgt voor een subtiele lichtinval ter hoogte van het liturgisch centrum.

Van Beverninghlaan 38

Villa Honk

De Van Beverninghlaan ten zuiden van het Van Bergen IJzendoornpark is bekend van de woningen in Jugendstil van rond 1900. Op nummer 38 aan deze laan bevindt zich de markante Villa Honk, voorheen villa Insulinde, vanwege de architectuur die is geïnspireerd op koloniale bouwkunst met elementen als het koepeltje, de veranda en het kuifstuk.

Gouda's relatie met Nederlands-Indië

De bouwstijl van het huis wordt ook wel aangeduid met 'Um 1800-stijl' die haar hoogtepunt vond in het tijdvak 1905-1914. De architectuurstroming was een reactie op het rationalisme van architect H.P. Berlage (1856-1934) en beoogde een nieuwe historiserende stijl waarin internationale invloeden zichtbaar zijn. De geheel in het park gelegen villa uit 1910 is waarschijnlijk ontworpen door architect Kromhout, die meerdere huizen aan de Van Beverninghlaan op zijn naam heeft staan. Opdrachtgever voor de villa is J.A. van Rijn van Alkemade. Hij was enkele jaren assistent-

resident op Java. Naderhand nemen de burgemeesters J.G. Gaarlandt, K.F.O. James en R.M. van Reenen hun intrek in het huis. Ook is het pand al eens gesplitst geweest in nummer 38 en 39 waarna het werd bewoond door verschillende generaties van een familie.

De villa heeft een symmetrische plattegrond en is opgetrokken uit bruine baksteen met witte vlakken. De vensters zijn veelal schuifvensters met bovenlichten met roedenverdeling. Het pand, bestaande uit twee bouwlagen en een zolder, wordt bekroond met twee schilddaken op de zijvleugels. In het midden van het dak op de dwarsvleugel staat een koepeltje dat puur voor de sier is gebouwd. De architect kreeg namelijk de opdracht om 'een tropenhelm' op het huis te plaatsen. Een ander exotisch element vormt de veranda in het midden van de voorgevel die naar de voordeur toe leidt. Deze veranda bestaat uit een verhoogde loopvloer die te bereiken is door een hardstenen trap. Ook de balustrade is van hardsteen. Hierop rusten houten zuiltjes met geometrische kapitelen, waarboven een overstekend plat dak is aangebracht. Aan de linkerzijde is de veranda uitgebreid door de bouw van een serre, bestaande uit hoge vensters met bovenlicht. Boven de veranda is in de tweede bouwlaag op identieke zuilen een kuifstuk aangebracht, een decoratief opzetstuk met in het midden een accent. Daaronder bevindt zich een balkon met een hardstenen en houten balustrade.

Bloemendaalseweg 32a

Vrijstaande woning

Bijzonder voor de Goudse situatie is de bebouwing langs oude uitvalswegen waar nog de oude polderverkaveling van voor 1900 zichtbaar is. Na de Tweede Wereldoorlog groeien enkele van deze polder- en tiendwegen uit tot doorgaande wegen voor snel- of langzaamverkeer.

Deze wegen in landelijk gebied worden vanaf dat moment verdicht met vrijstaande woningen, zo ook de Bloemendaalseweg. Desondanks heeft deze smalle landweg door de Bloemendaalpolder, waar diverse boerderijen zijn gelegen, haar landelijke karakter weten te behouden. Het huis uit 1946 is ontworpen in een traditionalistische stijl die veel werd toegepast in de vroege naoorlogse periode. Kenmerkend voor deze stijl, ook veel toegepast door de architecten van de 'Delftse School', is het gebruik van traditionele bouwmaterialen als baksteen en natuursteen en een vormgeving die verwijst naar het verleden. De rode baksteen die hier is gebruikt is gemetseld in halfsteensverband. Natuurstenen blokken zijn aangebracht als aanzetten bij de flauwe bogen, zogenaamde strekse bogen, boven de vensters. Verder is natuursteen gebruikt voor de dekplaten op de twee lage muurtjes naast de trap naar de voordeur.

Traditioneel geïnspireerde vormgevingselementen zien we onder meer terug in de twee zijgevels die zijn vormgegeven als tuitgevels. De

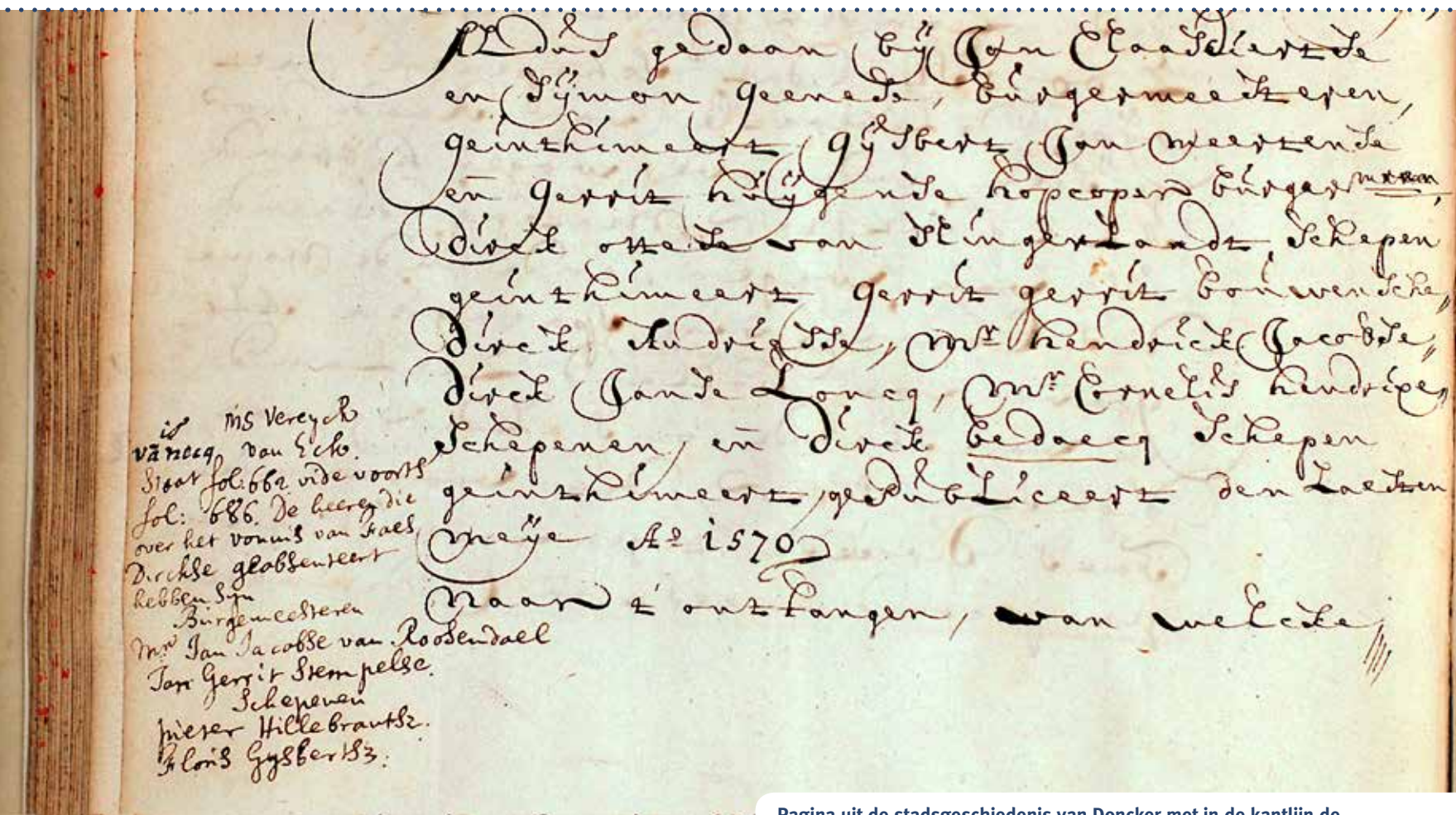
tuitgevel, waarbij de gevel eindigt in een smalle rechthoekige hals, de tuit, is in Nederland voornamelijk tussen 1620 en 1720 bij pakhuizen toegepast. Ook het zadeldak van rode en grijze Hollandse pannen en de houten gootklossen die de dakgoot ondersteunen dragen bij aan het traditionele uiterlijk. Dat geldt eveneens voor de klauwstukken, ook wel vleugelstukken genoemd, waarmee de twee dakkapellen aan weerszijden zijn versierd.

Het perceel waarop de woning zich bevindt wordt geheel omringd door water en omvat een kleine schuur in dezelfde karakteristieke bouwstijl als de woning. Hoewel het huis en de schuur geen typisch agrarisch uiterlijk hebben, passen deze toch goed bij de oorsprong van het gebied. Bekend is dat de boer van de naastgelegen boerderij aan de Bloemendaalseweg 32 de woning liet bouwen en deze vervolgens in gebruik nam als woonhuis.

Foto Jacqueline Hautus

Een symbolische Goudse geschiedenis

TEKST: PIET DINGEMANS

BEELD: SAMH EN TOM HAARTSEN

Pagina uit de stadsgeschiedenis van Doncker met in de kantlijn de opmerking over de vier burgemeesters die het doodvonnis van Faas Dircxe niet ondertekenden. Foto Gouda Op Schrift

In de stadsgeschiedenis eind zeventiende eeuw opgeschreven door Paulus Doncker ontdekte Gouda Op Schrift het verhaal van de wederdoper Faas Dircxe die door toedoen van pastoor en inquisiteur Jodocus Bourgois tot de brandstapel werd veroordeeld. Uiteindelijk belandden beiden in hetzelfde graf.

In de loop van de vijftiende en zestiende eeuw veranderen de machtsverhoudingen in de Lage Landen. De adel verliest macht aan de opkomende steden en aan de andere kant aan de koning. Filips II (1527-1598) gaat een centralistische politiek voeren. Hij wil ook de hegemonie van de katholieke kerk herstellen. Door de reformatie heeft die macht en aanzien verloren. Velen haten de kerk vanwege de vervolging van ketteren, haar rijkdom en andere misstanden. Na het aanbieden van het Smeekschrift der Edelen in 1566 belooft de landvoogdes die namens Filips de Lage Landen bestuurt, opschorting van de vervolgingen.

Het echtpaar Jan Jacobsz. van Rosendael en Lydia Amelisd. van Rijswijk, 1552. Olieverf op paneel door Cornelis van der Gouw. Collectie Museum

Gouda. Foto Tom Haartsen

Beeldenstorm

De calvinisten durven zich dan openlijker te uiten. De hagenpreken nemen snel toe. Daarin worden toehoorders aangespoord het oude geloof op te geven. In de zomer komt het tot een uitbarsting: de Beeldenstorm. In blinde woede worden kerken vernield. Gouda laat uit voorzorg de Sint-Janskerk bewaken en de beeldenstorm gaat aan de stad voorbij. Filips herstelt de orde door de gevreesde Alva naar de Nederlanden te sturen. De opstand lijkt neergeslagen, maar onderhuids woekert de onvrede voort vooral over de vervolging van ketteren en de pogingen centralistische belastingen in te voeren, de Tiende en Twintigste penning.

Kettermeester

Jodocus Bourgois, de pastoor van Gouda, wil conform de plakkaats van Filips de ketter Faas Dircxe vervolgen. Bourgois is ervan overtuigd het ware geloof te bezitten en kan

SYMBOLISCHE GOUDSE GESCHIEDENIS

De hoofdpersonen en gebeurtenissen in deze Goudse geschiedenis zijn symbolisch voor de zestiende eeuw waarin de Nederlanden in opstand kwamen tegen koning Filips II omdat zij hun verworven rechten niet wilden opgeven en streefden naar godsdienstvrijheid.

andersdenkenden als Dircxe alleen zien als een afvallige, een dwalende. Als ‘kettermeester’ dwingt Bourgois in 1570 het stadsbestuur Dircxe te arresteren. Dircxe is net zo overtuigd van zijn gelijk als Bourgois. Ondanks dat hij gehuwd is en vader van een zuigeling is hij bereid te sterven voor zijn geloof.

“Faas Dircxe presumeerde, dat hij een goede zaak voor hadt, ende datmen daarom behoorde te lijden.” *

Het stadsbestuur van Gouda wil een veroordeling van Dircxe voorkomen. Zo wordt een ontmoeting met de chirurgijn Euwit Gerritsz geregeld, eveneens een wederdoper. Deze Euwit adviseert Dircxe te vluchten, wat hij zelf gaat doen. Doncker herhaalt in zijn stadsgeschiedenis wat Euwit Gerritsz zei:

“datmen behoorde de stad vijt te gaan, (...) dat men gehouden is, zoo wel sorge voor sijn lichaam dan voor sijn ziele te draegen.” *

Later op het stadhuis wordt Dircxe een uur lang met opzet onbewaakt in de voorhal gehouden. De bestuurders hopen dat hij zal vluchten, maar Dircxe blijft, zodat zij niet anders kunnen dan hem tot de brandstapel veroordelen.

“de heeren, (...), zeggende Faas Dircxe sijdij daar noch (want zij hadden gemeijnt dat hij ondertusse soude vertrockken hebben, twelck zij gaarne gesien soude hebben, alsoo zij nae sijn dood niet begeerigh en waeren).” *

* De citaten zijn overgenomen uit de stadsgeschiedenis geschreven door Paulus Doncker.

Akkoord met de Geuzen

Aan het begin van de zeventiende eeuw schrijft burgemeester Theodoor Abbesteegh in de kantlijn van de stadsgeschiedenis van Doncker dat vier bestuurders de veroordeling van Faas Dircxe niet hebben ondertekend. Een van hen is Jan Jacobsz. van Rosendael. Hij is katholiek, maar ook op de hand van de leider van de Opstand, Willem van Oranje. Met hem voert Van Rosendael een briefwisseling in de aanloop naar de inname van Gouda in 1572 door de Geuzen o.l.v. Adriaan van Swieten. Na de inname eist Van Swieten de eed van trouw aan het stadhoudelijke gezag van alle regenten en van de schutterij. Van Rosendael speelt een bemiddelende rol in het akkoord tussen stadsbestuur en Geuzen waarin Van Swieten op zijn beurt belooft de stedelijke privileges niet aan te tasten en niemand om zijn geloof te vervolgen.

De rollen omgekeerd

Een aantal Gouvenaars ziet door de gewijzigde situatie in 1572 een kans om Dircxe in ere te herstellen. Op het galgenveld graven ze het lichaam van Dircxe op en ze willen hem herbegraven in het graf van de in 1571 overleden Bourgois in de Sint-Janskerk. Het lijk van Bourgois willen zij in de ongewijde grond van het galgenveld leggen. Het stadsbestuur verbiedt dat echter en komt met het salomonsoordeel Dircxe in het graf van Bourgois bij te plaatsen. Het volk gaat akkoord. Van Swieten doet recht aan de in armoede levende weduwe van Dircxe. Uit de nalatenschap van Bourgois worden twee huizen gelegen aan Achter de kerk aan haar geschonken.

Piet Dingemans is lid van de werkgroep Paulus Doncker van Gouda op Schrift. Hij schreef dit artikel op eigen titel.

Jonkheer Adriaan van Swieten, 1579. SAMH

ANTAGONISTEN IN ÉÉN GRAF

Op glas 48 in het koor van de Goudse Sint-Janskerk staat linksonder afgebeeld het wapen van de schenker, pastoor en inquisiteur Jodocus Bourgois, een witte leeuw. Ernaast staat in het Latijn: Jodocus Bourgois – afgestudeerd in de theologie – herder van deze kerk. Bourgois had als pastoor maatregelen genomen om de Sint-Janskerk te behoeden voor de Beeldenstorm. Onder dit glas ligt hij begraven met de door zijn toedoen terechtgestelde wederdoper Faas Dircxe. De antagonisten werden na hun dood verenigd op last van het Goudse stadsbestuur.

GOED STADSBESTUUR

In dit verhaal geeft het Goudse stadsbestuur van meer dan 500 jaar geleden een voorbeeld van goede politiek. Dat is verrassend want we zijn geneigd de bestuurlijke kwaliteiten van destijds laag in te schatten. Kwamen deze rechtvaardige besluiten voort uit hun persoonlijke en morele verantwoordelijkheid? Speelde het feit dat ze niet gebonden waren aan politieke partijen en geen rekening hoefden te houden met nog niet bestaande kiezers een rol?

Vergeeten icoon van de Goudse eigenzinnigheid

Mr. Franchois Vranck

pensionaris van het stadsbestuur

TEKST: PAUL H.A.M. ABELS

FOTO'S: MARC COUWENBERGH

Er is tegenwoordig niets meer in Gouda wat herinnert aan mr. Franchois Vranck (ca. 1555-1617). Dat is onterecht, want hij heeft de stad grote diensten bewezen in moeilijke tijden en hij legde met zijn *Justificatie* de bestuurlijke grondslag voor de Republiek der Verenigde Nederlanden.

Gouda is aan het einde van de zestiende, begin zeventiende eeuw groot voorstander van stedelijke zelfstandigheid en gewetensvrijheid voor burgers. Geen andere stad in Holland is hierin zo vasthoudend en principieel. Elk voorstel uit Den Haag dat de stedelijke vrijheid zou kunnen aantasten, wijst Gouda resoluut van de hand. Ook als Gouda in de Statenvergadering alleen staat in haar standpunt, houdt zij voet bij stuk. Dat leidt vaak tot irritatie bij andere steden en bij de stadhouder. Er wordt dan zware druk uitgeoefend op het Goudse stadsbestuur en lange debatten volgen. Ook reizen delegaties naar Gouda om de heren daar op andere gedachten te brengen. Die willen zich zo goed mogelijk wapenen tegen de kritiek. Daarom heeft de Goudse vroedschap behoefte aan een topjurist die haar kan helpen. Na lang zoeken valt in 1583 het oog op een talentvolle jonge advocaat in Den Haag, mr. Franchois Vranck.

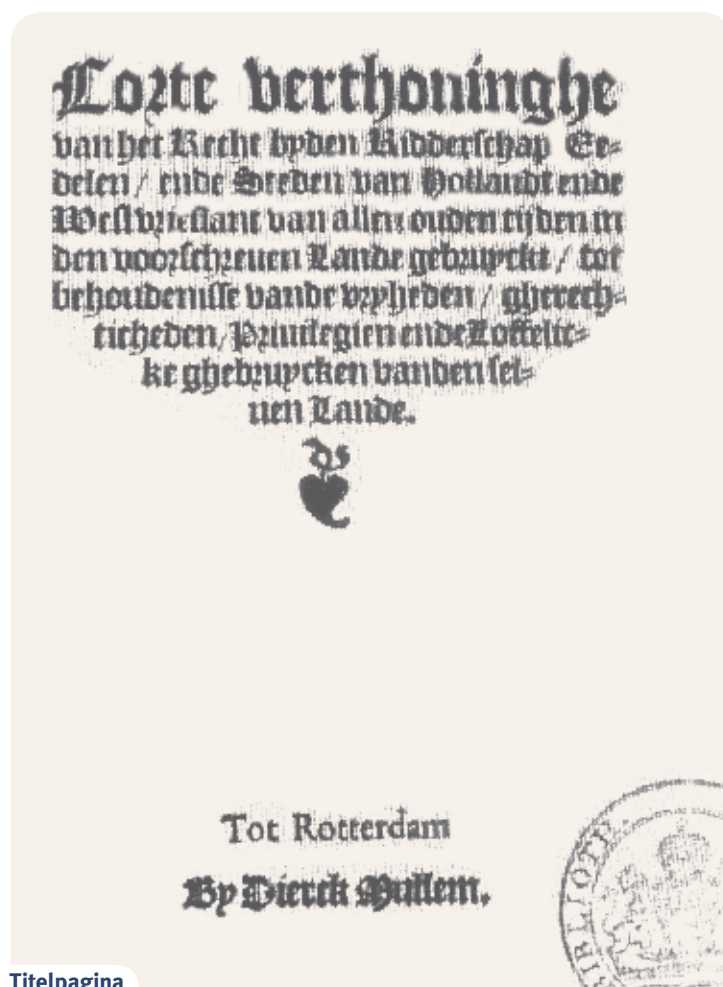
Advocaat bij het Hof van Holland

Franchois Vranck wordt rond 1555 geboren in het Brabantse Zevenbergen als zoon van Gielis Vrancken en Duyffken van Maesland. Zijn vader is daar onder meer burgemeester. Franchois bezoekt als regentzoon de Latijnse school en een universiteit. Hij kiest voor de studie rechten, maar het is onbekend waar hij zich heeft laten inschrijven. Evenmin is duidelijk wanneer hij is afgestudeerd. Zeker is alleen dat hij in 1578 als advocaat werkt bij het Hof van Holland in Den Haag. Deze gewestelijke rechtbank behandelt zware strafzaken en beroepskwesties. Daar valt Vranck op door zijn geslepenheid en scherpe pen. Het Goudse stadsbestuur ziet in deze "geleert, jongh, ervaren man" een geschikte pensionaris. Een pensionaris is een rechtsgeleerd adviseur van de vroedschap, de

stedelijke regentenraad. Een pensionaris steunt ook de afgevaardigden op hun 'dagvaart' naar de Staten van Holland in Den Haag.

Onderhandelingen

Het kost Gouda de nodige moeite om Vranck te strikken. De 600 gulden jaarsalaris die hem wordt geboden, vindt hij veel te weinig. Er volgen stevige onderhandelingen. De uitkomst is dat Vranck er nog 300 gulden bij krijgt. Bovendien ontvangt hij toelages en wordt hij vrijgesteld van de schutterij, belastingen en stedelijke accijnzen. In ruil daarvoor moet hij zich voor zes jaar aan de stad verbinden. Op 2 oktober 1583 volgt de eedaflegging en kan hij aan het werk. Van schout Jan van Egge koopt

Titelpagina

van de in 1587 in druk verschenen 'Justificatie van Vranck'.

Een koning is niet nodig, want de Staten zijn volgens Vranck soeverein

hij op 17 mei 1585 voor 1150 gulden een groot huis, gelegen op de hoek van de Blauwstraat en de Naaiersstraat. In hetzelfde voorname huis woonde ooit Pieter te Winkel, voorged van Erasmus.

Vranck behoort op slag tot de best betaalde juristen van het land. Zijn geld blijkt hij meer dan waard. Het is een roerige tijd. De opstandige gewesten onder leiding van Willem van Oranje hebben net de koning van Spanje 'afgezworen'. Zij zijn naarstig op zoek naar een andere landsheer. Een land zonder monarch is dan nog ondenkbaar. Daarom wordt de soevereiniteit over de Nederlanden eerst aan koning Hendrik III van Frankrijk aangeboden. Na zijn afwijzing in 1585 krijgt koningin Elisabeth van Engeland hetzelfde aanbod. Zij weigert eveneens, maar stuurt haar adviseur en 'lover', Leicester in 1586 als landvoogd. De stad Gouda moet niets hebben van deze avonturen. En Vranck levert de munitie. Op papier dan wel te verstaan.

De Justificatie

Niet alleen Gouda wijst de toenadering tot Frankrijk af. Ook Amsterdam en het kleine Monnikendam zijn tegen. Het is Vranck die de argumenten stevig op papier zet. Gouda is vooral bang dat de katholieke koning de verworven religievrijheid zal aantasten. De Goudse pensionaris schuwt daarbij de dramatiek niet. Gouda heeft niet voor niets twee of drie jaren omsingeling doorstaan, aldus Vranck. De stad is echter nimmer belegerd geweest. Maar hij wil hiermee zeggen dat de stad zijn vrijheid zwaar heeft bevochten en deze niet weer kwijt wil raken aan een vreemde koning.

In de discussie over de verbintenis met de koningin van Engeland is Gouda zo mogelijk nog onverzettelijker. Ook nu slijpt Vranck zijn ganzenveer. Dit keer komt hij met een vlammend betoog, de Justificatie. In dit manifest onderbouwt hij een republikeinse regeringsvorm voor de Nederlanden, wat ongekend is voor die tijd. Een koning is niet nodig, want de Staten zijn volgens Vranck soeverein. Hij schetst een bestuursmodel waarbij de stadsregeringen de

Het huis waar Vranck gewoond heeft op de hoek Blauwstraat - Naaiersstraat.

basis vormen. Zij zijn vertegenwoordigd in de Staten en de Staten in de Staten-Generaal. Deze Justificatie van Vranck wordt het fundament voor de inrichting van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Geleerden als Hugo de Groot bouwen daarop later voort. Ook Gouda is hem dankbaar, want met de Justificatie levert hij tegelijk de rechtvaardiging voor de eigenzinnige en autonome koers van de stad.

Van Oldenbarnevelt

Vranck blijft op gewestelijk niveau een vooraanstaande rol spelen. Hij werkt intensief samen met de Rotterdamse pensionaris Johan van Oldenbarnevelt. Als de Staten een raadspensionaris willen aanstellen, de hoogste en belangrijkste ambtenaar in de Republiek, zijn beiden kandidaat. De keuze valt op Van Oldenbarnevelt. Als de Staten Vranck willen benoemen tot tweede pensionaris, wordt dit geblokkeerd door Gouda. De vroedschap wenst hem te houden aan zijn contract. In september 1587 loopt die verbintenis af. Gouda denkt hem inmiddels niet meer nodig te hebben. Bovendien drukt hij zwaar op de begroting. Vandaar dat de vroedschap besluit het contract niet te verlengen. Vranck verkoopt zijn huis op 6 augustus 1590 aan Jan Dirx Reynegom. Hij is dan alweer werkzaam als advocaat in Den Haag. In 1592 wordt hij gekozen tot lid van de Hoge Raad, het hoogste rechtscollege van het land. Gouda blijft hij overigens ook van juridisch advies dienen in een slepende scheepvaartkwestie met Rotterdam.

Elke bedreiging vrijheid afslaan

De relatie met Van Oldenbarnevelt bekoelt gaandeweg. Vranck is tegenstander van

het door de raadspensionaris gewenste Twaalfjarig Bestand met Spanje. Liever wil hij deze vijand blijven bestrijden, ook met behulp van een West-Indische Compagnie (WIC). Van Oldenbarnevelt houdt dat tegen. Net als in zijn Goudse tijd wil Vranck elke bedreiging van de vrijheid afslaan. Ook binnenslands. Als de gereformeerde kerk door felle godsdiensttwisten verscheurd raakt, kiest Vranck geheel in lijn daarmee voor de meer vrijzinnige remonstranten. Hij vindt dat niemand anders dan God het geweten van de mens mag onderzoeken of beoordelen. De afloop van de strijd maakt hij niet meer mee. Hij overlijdt op 11 oktober 1617.

Monument

Franchois Vranck is inmiddels volledig vergeten in Gouda; een mooie poging tot biografie door de Goudse archivaris J. Huges uit 1908 ten spijt. Zijn idealen zijn verloren gegaan met de machtsgreep van prins Maurits in 1618. Met de Goudse vrijheid is het dan definitief gedaan en ook in de kerk moeten de remonstranten wijken voor streng-gereformeerden. Daarom is er waarschijnlijk nooit een straat naar hem vernoemd, laat staan een monument voor hem opgericht. Dat monument heeft hij zelf wel geschapen met zijn Justificatie, de bestuurlijke grondslag voor de Republiek der Verenigde Nederlanden.

Dr. Paul H.A.M. Abels (1956) is kerk- en stadshistoricus, mederedacteur en -auteur van *Duizend jaar Gouda en diverse andere boeken en artikelen over Goudse onderwerpen.*

Een onverwachte samenwerking tijdens het Rampjaar 1672

Hiëronymus van Beverningh en de Prins

TEKST: SANDER ENDERINK

FOTO'S: RIJKS MUSEUM AMSTERDAM

Portretten van Hiëronymus van Beverningh uit 1670. De documenten op het tafeltje noemen enkele vredesverdragen waar hij aan werkte. Schilderij van Jan de Baen uit 1670, collectie Rijksmuseum Amsterdam

Midden in de zeventiende eeuw is Hiëronymus van Beverningh uit Gouda de meest vooraanstaande diplomaat van de Republiek. Hij lijkt de aangewezen persoon om de jonge stadhouder Willem III bij te staan tijdens de oorlog tegen Frankrijk. Maar als persoonlijk vriend van Johan de Witt genoot Van Beverningh weinig vertrouwen onder de prinsgezinden.

Hiëronymus van Beverningh bracht in 1671 een bezoek aan de voormalige aartsvijand van de Republiek, het koninklijk hof in Madrid. Daar legde hij het fundament voor een defensieve alliantie tegen Frankrijk. Schilderij van Caspar Netscher uit ca. 1671, collectie Rijksmuseum Amsterdam

Op de laatste dag van juni 1672 brengt stadhouder Willem III een bezoek aan Gouda. Het stadsbestuur verwelkomt hem in het Herthuys aan de Markt. Terwijl het gezelschap dineert, stroomt buiten de stad de Waterlinie langzaam vol. Slechts enkele kilometers ten oosten van Gouda bevindt zich de voorhoede van het Franse leger dat enkele dagen eerder Woerden en Oudewater heeft ingenomen. Het onthaal van de stadhouder tekent de omwentelingen in het Rampjaar 1672. Bijna een kwart eeuw heeft Holland geen stadhouder benoemd en Gouda heeft dit doorgaans gesteund. Het Rampjaar wordt echter het einde van het Stadhoudersloze Tijdperk en midden in deze maalstroom staat Gouda's bekendste regent: de 58-jarige Hiëronymus van Beverningh. De diplomaat is dan al tientallen jaren actief in de Hollandse politiek. Hij heeft samen met het stadsbestuur de stadhouder uitgenodigd om Gouda te bezoeken.

Vredesverdrag 1654

Of Willem III het ooit tot stadhouder zou schoppen, was lang onzeker. Willem was nog een kleuter toen Holland een streep zette door zo'n carrière. Dit gebeurde in een vredesverdrag met Engeland in 1654 waarvoor Van Beverningh in Londen veel werk had verzet. Zijn handtekening prijkte dan ook prominent onder het verdrag. De politiek leider van Holland, Johan de Witt, zei dat de Engelsen deze bepaling aan Holland hadden opgedrongen. Zijn thuisstad Dordrecht steunde hem, Gouda en Amsterdam ook. De andere provinciën vermoedden dat de Hollanders het zelf hadden bedacht om zo de prins van Oranje een machtspositie te ontzeggen. Van Beverningh en zijn collega Willem Nieuwpoort bevestigden De Witt's uitleg. Toch bleef de achterdocht bestaan, helemaal toen De Witt zich sterk maakte om

De relatie tussen Willem III en de Goudse diplomaat had een omstreden verleden

Van Beverningh te benoemen tot prestigieuze ambten.

Waterlinie

De relatie tussen Willem III en de Goudse diplomaat had dus een omstreden verleden. In de eerste maanden van het Rampjaar hadden ze elkaar echter goed leren kennen. Een toenemende oorlogsdreiging overtuigde de Staten-Generaal in februari om Willem III tot kapitein-generaal van het leger te benoemen. Wel plaatsten ze hem onder toezicht van een aantal afgevaardigden. Een daarvan is Van Beverningh. Willem III en Van Beverningh evalueerden samen de militaire stand van zaken en de samenwerking lijkt aangenaam te zijn geweest. Toen Frankrijk in het voorjaar de Republiek binnenviel, trok het Staatse leger zich terug achter de Hollandse Waterlinie, welke we nu de Oude Hollandse Waterlinie noemen.

Een dag na het diner aan de Markt in Gouda arriveert de Franse koning Lodewijk XIV in Zeist om zijn overwinning van dichtbij mee te maken. De Staten-Generaal sturen een delegatie. 'Godt de heer segene uwe negociatie ten besten van het lieve vaderlandt,' schrijft Van Beverningh aan zijn collega's. Maar een akkoord komt er niet. Een Franse overwinning evenmin.

Onderhandelingen

Na het Rampjaar scheiden de wegen van Willem en Van Beverningh zich. De jonge stadhouder leidt het leger en de Gouwenaar werkt aan vredesakkoorden met Lodewijks bondgenoten. Frankrijk raakt geïsoleerd en de anti-Franse coalitie waar Willem III zich persoonlijk voor inzet, neemt indrukwekkende vormen aan. Maar de coalitie is niet bestand tegen de vredeswens van Holland. De machtigste provincie wil in het voorjaar van 1678 een akkoord: hoe eerder hoe beter, met of zonder de coalitie. Als vanouds wordt Van Beverningh gekozen om de onderhandelingen te leiden, waarbij hij ook rechtstreeks met de Franse koning spreekt. Willem III mag dan toch stadhouder zijn geworden, hij kan slechts machteloos toekijken hoe de Republiek het op een akkoord met Frankrijk gooit en 'zijn' coalitie verdeeld uiteen laat vallen. En opnieuw staat daar de handtekening van die uit Gouda afkomstige diplomaat.

Sander Enderink werkt als historicus bij diverse musea. Vorig jaar gaf hij in de Sint-Janskerk een lezing over Van Beverningh en de vredesonderhandelingen in 1678.

Een kapel van formaat vol symbolen

Van Beverninghkapel

TEKST: BIANCA VAN DEN BERG

FOTO'S: SAMH EN MARC COUWENBERGH

In de jaren zestig van de zeventiende eeuw besluit Hieronymus van Beverningh een eigen grafkapel te laten oprichten in de Goudse Sint-Janskerk die past bij zijn status als belangrijk staatsman en diplomaat. Het resultaat is verbluffend en behoort tot de aanzienlijkste grafmonumenten in ons land.

In 1666 laat Hieronymus van Beverningh zijn oog vallen op de IJzeren Kapel, een middeleeuwse kapel tegen de zuidkant van het koor van de Sint-Janskerk. Die familiekapel is dan in bezit van Willem Bloys van Treslong. Kennelijk stelt deze familie geen prijs meer op de kapel, want op 6 oktober 1668 vindt de overdracht aan Van Beverningh plaats. Deze spaart kosten noch moeite voor zijn project. Hij schakelt drie van de beroemdste kunstenaars uit zijn tijd in en laat de kapel in kostbaar marmer uit Carrara uitvoeren.

Pieter Post

Het front van de kapel is vandaag grotendeels nog te zien zoals het is ontworpen in de Hollands classicistische stijl uit die tijd. Hoogstwaarschijnlijk is dit een ontwerp van Pieter Post, een beroemde bouwmeester die ook verantwoordelijk is voor het waaggebouw in Gouda en dat in Leiden. Pieter Post is een tijdlang gevestigd in Den Haag waar Van Beverningh vanwege zijn diplomatieke werk veel vertoeft. Die kent het werk van Post dus zeker. Bovendien ontwerpt Post in opdracht van een verwant van Van Beverningh, Abraham van Beveren, het woonhuis De Onbeschaamde in Dordrecht. Ten slotte is Hieronymus van Beverningh bestuurder van onze stad op het moment dat Post de opdracht krijgt om de waag te bouwen.

Symbolen

Kenmerken van het architectonische werk van Post zijn symmetrie en geometrische ordening in combinatie met weelderig beeldhouwwerk zoals festoenen, krullende acanthusranken, trofeeën en putti. Dat zien we allemaal terug in het front waar bovendien talloze verwijzingen zijn verwerkt naar de dood: doodshoofden, een urn en zandlopers. Maar ook zien we veel uitheemse planten, een hobby van Van Beverningh.

Detail van de grafkapel.

Twee marmeren tombes

Het interieur van de kapel is verdwenen, waarschijnlijk in de Franse tijd waarin ook de wapenschilden van het front worden vernield. Er zijn geen getuigenissen bewaard van tijdgenoten die het interieur hebben gezien, maar het interieur van de kapel moet indrukwekkend zijn geweest: er stonden twee marmeren tombes met staande en liggende beelden die Hieronymus van Beverningh en zijn vrouw Johanna le Gillon voorstelden. Dat weten we uit de bewaard gebleven archiefstukken van de bouw van de kapel. Daaruit blijkt ook dat het witte marmer voor de tombes en beelden daadwerkelijk in Gouda is aangekomen en dat het beeldhouwwerk dus ook echt is uitgevoerd.

Artus Quellinus

Uit de bronnen blijkt dat Artus Quellinus de ontwerper van dit interieur is. Hij geldt in die dagen als een van de belangrijkste beeldhouwers van de Nederlanden en is verantwoordelijk voor de uitvoering en coördinatie van het grootste deel van het beeldhouwwerk van wat nu het Paleis op de Dam is. Artus Quellinus overlijdt voordat aan de grafkapel kan worden begonnen en de uitvoering van front en interieur wordt overgenomen door een andere belangrijke kunstenaar uit die tijd: Bartholomeus Eggers. Wij kennen hem van het reliëf van de Goudse waag, waar hij heeft samengewerkt met Pieter Post.

BEVERNINGK OF BEVERNINGH?

Op diverse documenten schrijft Hiëronymus zijn naam zelf met een K. Dit is ook de spelling die later doorgaans is aangehouden. In Gouda is steeds gekozen voor de spelling met een H. Dus de Van Beverninghkapel en de Van Beverninghlaan.

De Van Beverninghkapel voor en na de verbouwing tot toeristenwinkeltje. Foto SAMH

Vertraging bouw

De totstandkoming van de kapel verloopt overigens niet vlekkeloos. Met name het vervoer van de blokken marmer blijkt een probleem. Deze worden uit Italië met oorlogsschepen naar Amsterdam vervoerd, maar de meeste zijn te groot waardoor verschillende kapiteins weigeren ze mee te nemen naar Gouda. Uiteindelijk komt alles toch in Gouda aan. De bouw heeft dan weliswaar enige vertraging opgelopen, maar het resultaat mag er zijn. Van Beverningh zal trots geweest zijn op het resultaat.

Het winkeltje

Nadat het interieur van de kapel was verdwenen, vergat men waarschijnlijk het belang ervan. De kapel ging dienst doen als opslagruimte. Met het aantreden van koster Nico Metselaar in 1964 vatte men het plan op om van de kapel een toeristenwinkeltje te maken. De ruimte onder de kapel, die erg nat was, kreeg bij de

restauratie van 1964-1980 een buizensysteem voor de verwarming van de kerk. De aanwezige stoffelijke resten werden in een kist opgeslagen die in een hoek van de onderliggende grafkelder werd geplaatst. Anno 2016 wil men de ingang verplaatsen naar de hoofdingang onder de toren en de hal onder het orgel. Het zou fantastisch zijn als er in de grafkapel een expositie komt over de geschiedenis van de kapel en zijn eigenaar.

Het interieur van de kapel is verdwenen, waarschijnlijk in de Franse tijd waarin ook de wapenschilden van het front werden vernield.

Icoon van persoonlijke ontwikkeling en medemenselijkheid

Anna Barbara van Meerten-Schilperoort

TEKST EN FOTO'S: JEAN-PHILIPPE VAN DER ZWALUW

Rond 1825 woont in Gouda de bekendste vrouw van Nederland na de koningin: Anna Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853). Ze is pedagoge, schrijfster en redactrice, reizigster, onderwijzeres en schoolhoudster, weldoenster, reclasseringswerkster en pleitbezorgster voor vrouwenrechten. Op vele terreinen doorbreekt ze taboes en ze zet zich in voor haar naasten.

Anna Barbara Schilperoort wordt in 1778 geboren in Voorburg. In haar jeugd leidt ze een teruggetrokken bestaan. Op haar dertiende gaat ze voor het eerst naar school, maar ze heeft geen hoge dunk van de lessen. Na twee jaar gaat ze weer van school af. In Wadenoijen ontmoet ze kort daarna predikant Henrik van Meerten. Het tweetal wordt verliefd, trouwt, en voor Anna Barbara gaat een wereld open. In 1798 komt ze met haar gezin naar Gouda, waar ze zich ten volle zal ontplooiën.

Studie en werk

Hoofdonderwijzer Diederik Geelhoed leert haar lezen en schrijven. Henrik verschaft haar boeken en tijdschriften. Anna Barbara gaat aan de studie. Tot 's avonds laat leest ze en maakt aantekeningen. Dankzij Henrik krijgt ze toegang tot kennis die eeuwenlang alleen aan mannen was voorbehouden. Na jaren studie overstijgt haar kennisniveau dat van de meeste mannen. Ze legt een uniek parcours af, wordt het symbool van persoonlijke ontwikkeling.

Vanaf 1810 deelt ze haar kennis ook. Ze gaat schrijven en opent een meisjesschool. In totaal zal ze honderden meisjes opleiden en zo'n 120 boeken en honderden artikelen schrijven of vertalen. Van 1821-1835 redigeert ze het damesblad *Penélopé* waarin ze pleit voor vrouwenrechten. Ze stimuleert vrouwen om iets zinvol met hun leven

Portret van Anna Barbara van Meerten-Schilperoort rond 1835 gemaakt door Philippus Velijn. Collectie Rijksmuseum, objectnummer RP-P-1906-1574

Aan de gevel van Kleiweg 28 (WE) is het zwarte silhouet in profiel van Anna Barbara te zien.

te doen en geeft zelf met tomeloze ambitie en werklust het voorbeeld. In brede kringen in wat nu de Benelux is, raakt zij bekend.

Maatschappelijke activiteiten

In Gouda is zij om andere redenen bekend. In het begin blijft ze veel binnenshuis vanwege haar studie. Henrik doorbreekt haar relatieve isolement door haar mee te nemen naar arme gezinnen. Hij toont haar dat je het christendom in praktijk hoort te brengen. Anna Barbara is erg gevoelig. Ze trekt zich het lijden en de enorme armoede van haar stadgenoten aan. Na

Henriks dood in 1830 doet ze er dan ook alles aan om zijn goede werken voort te zetten. Ze bezoekt zieken, armen, weduwen en wezen, zelfs gevangenen. Ze steunt hen met geld, kleding, voedsel en goede raad. Waar mogelijk haalt ze vriendinnen en leerlingen over om te helpen en zet charitatieve organisaties op. Zelf leidt ze een sober leven. Het geld dat ze met schrijven verdient, gaat naar de behoeftigen. Bij haar dood in 1853 loopt de halve stad uit om 'de Kroon van Gouda', de 'vriendin der kinderen, armen en gevangenen', de laatste eer te bewijzen.

Epitaaf met portret in profiel uit 1853 in de Sint-Janskerk.

OP HET SPOOR VAN ANNA BARBARA

In Gouda zijn verscheidene tastbare herinneringen aan deze bijzondere vrouw te vinden. Aan de Oosthaven 21-22 staat het huis waar zij vanaf 1834 woonde en met haar dochters haar (kost)school runde. Aan de Oosthaven 8 bevindt zich het achterhuis waar zij vanaf 1798 woonde en vanaf 1812 haar dagschool had. Het poortje en de doorgang naar dit huis zijn nog zichtbaar. Hier is nu een bedrijf gevestigd. Wie verder wandelt richting de ingang van de Sint-Janskerk kan achteromkijkend het raam van haar zolderkamer zien dat vaak door kaarslicht werd verlicht als zij aan het studeren was. In de Sint-Janskerk hangt aan de muur van de oostkant van de zuidelijke dwarsbeuk haar epitaaf met portret in profiel, een haut-relief vol symboliek. Haar zwarte silhouet in profiel zit in de gevel van de Kleiweg 28 (WE) temidden van die van andere markante Gouwenaars. Haar graf ligt op de Oude Begraafplaats aan de Prins Hendrikstraat 1. Lange tijd was het onvindbaar maar sinds 2015 is het weer herkenbaar dankzij de door de Goudse kunstenaar Kees Moerings vervaardigde grafsteen met portret in reliëf.

Drs. Jean-Philippe van der Zwaluw (1963) studeerde staatkundige economie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en werkte jarenlang als journalist, redacteur en auteur. Hij schrijft een biografie over Anna Barbara van Meerten-Schilperoort.

Op de Oude Begraafplaats aan de Prins Hendrikstraat 1 is Anna Barbara's graf sinds 2015 te herkennen aan de door Gouwenaar Kees Moerings gemaakte grafsteen.

Al 208 gedenksteentjes voor vermoorde Joodse stadsgenoten

Een spoor van Stolpersteine in Gouda

TEKST: SOESJA CITROEN

FOTO'S: SOESJA CITROEN EN MARIANKA PETERS

Stolpersteine lijken tegenwoordig een natuurlijke aanwezigheid in steden en dorpen van Europa, maar zo vanzelfsprekend zijn ze niet. Er was een kunstenaar voor nodig om deze steentjes ter herinnering aan slachtoffers van de naziterreur in de Tweede Wereldoorlog te ontwerpen. Gunter Demnig wil mensen aan het denken zetten over de naziterreur. Zijn kunst is echter ook een vingerwijzing naar hoe we nu omgaan met vluchtelingen en met minderheden.

In 1990 herinnerde Demnig aan de deportatie van Sinti en Roma uit Keulen vijftig jaar eerder door met een krijtrol een wit spoor door die stad te trekken. Daarmee symboliseerde hij hun tocht vanaf hun woonplekken naar het station. Het verfspoor vervaagde. Demnig wilde dat spoor toch op een paar plekken symbolisch behouden, mede omdat een buurtbewoonster zei: "Heel mooi wat u hier doet, maar in onze wijk hebben toch nooit zigeuners gewoond." Zo ontstonden de eerste Stolpersteine, de met messing bedekte betonblokjes van 10 x 10 centimeter.

Symbolisch kunstwerk

Al snel bestemde Demnig de Stolpersteine voor nazislachtoffers in het algemeen. Van Joden en Roma en Sinti tot euthanasieslachtoffers en Jehova's getuigen. Elke steen begint met: "hier woonde". Op elke steen staat een naam, een geboortedatum en een eindstation van een mensenleven. De steentjes zijn inmiddels zijn levenswerk. Met zijn struikelstenen legt hij een spoor aan van herinneringen aan de naziterreur in Europa. Hierbij luidt zijn motto uit de Tora: "Een mens is pas vergeten als zijn of haar naam vergeten is." In Europa liggen al rond de 60.000 Stolpersteine.

Demnig oogst veel waardering met zijn project, toch is er ook kritiek.

Kunstenaar Gunter Demnig plaatst Stolpersteine terwijl Soesja Citroen het verhaal vertelt van de verdwenen Joodse stadsgenoten. Foto Marianka Peters

Sommigen vinden het lopen over de stenen respectloos. De steentjes zijn echter geen graven, ze zijn symbolische herinneringen. Dat hij massaproductie afwijst, terwijl er steeds meer vraag naar de steentjes komt, valt ook niet goed bij iedereen.

Stolpersteineproject in Gouda

Een artikel over de Stolpersteine in de NRC in 2007 riep bij mij het verlangen op om deze gedenksteentjes ook in Gouda op straat te zien. Ik besprak dit met Hans Slooter toenmalig educatief medewerker van het Verzetsmuseum Zuid-Holland. Hij haalde Donald Pagrach erbij, de voorzitter van de Stichting Gouds Metaheerhuis. Op het Open Podium van de gemeente vroeg ik subsidie aan voor de eerste zeven Stolpersteine. Met succes. Hierna kwam het geld voor alle volgende gedenksteden van particulieren, bedrijven en instellingen. Het project vond onderdak bij de Stichting Gouds Metaheerhuis; ik werd bestuurslid voor de Stolpersteine. Dat betekent onderzoek doen, verhalen schrijven en plaatsingen organiseren, maar ook bijvoorbeeld het opzetten van een Stolpersteineroute en onderhouden van een facebookpagina.

Je struikelt over de steentjes met je hoofd en je hart

Mooie ingetogen plaatsingsdagen

Mensen in Gouda steunen het project enthousiast, ook de plaatselijke kranten. Leerlingen van het Wellant College bereiden iedere keer de stoepen voor. Inez Meter en Klara Smeets maakten ieder een stolpersteinegedicht. De plaatsingen zijn mooie ingetogen herdenkingen. Terwijl Demnig onverstoornbaar zijn steentjes plaatst, vertel ik het verhaal van de vroegere bewoners. Soms spreekt een familielid, soms een vroeger schoolvriendje. Donald Pagrach zegt kadijsj en de aanwezigen leggen kiezelsteentjes op de nieuwe

Stolpersteine. Met elkaar staan we op elke plek even stil bij leven en dood van een of meer Joodse stadgenoten.

Op de Lange Tiendeweg herinnert nu een gedenksteen aan de negenjarige Edith Roseij Beek. Zij moest moederziel alleen onderduiken en werd verraden. Met een carré van Stolpersteine langs de Ridder van Catsweg herdenken we zeven Jeugdfarmleerlingen en hun begeleiders Manfred Litten en Schoschana Litten-Serlui. Zoon Gideon Lotan kon hier eindelijk kadijsj zeggen.

Op de Oosthaven liggen 56 Stolpersteine voor de bewoners van het voormalig Joods Bejaardentehuis. Ies Cohen, met een tante in het tehuis, haalde bij de plaatsing zijn bittere herinneringen aan hun deportatie op. Zo is er een verhaal bij elke Stolperstein te vertellen.

208 Stolpersteine op 46 plekken

Er liggen nu 208 Stolpersteine op 46 plekken in Gouda. In steeds meer Nederlandse steden zijn deze steentjes te vinden. Doordat we al zes jaar bezig zijn, liggen er hier relatief veel. Uit onderzoek van Tom Verwaijen blijkt dat 385 Goudse Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn omgekomen. Dat betekent dat we nog 177 Stolpersteine te plaatsen hebben. Een spoor van Stolpersteine is hier nu zichtbaar voor iedereen, de gedenksteentjes maken deel uit van de stad. Ze bieden troost aan direct betrokkenen, zijn een respectvolle herinnering en symboliseren de hoop op een veilige toekomst.

Soesja Citroen is zangeres-componiste en sociaal psycholoog. Ze nam veertien jazzalbums op. Voor de Stichting Gouds Metaheerhuis organiseert ze de plaatsing van Stolpersteine. stolpersteinegouda@gmail.com www.goudsmetaheerhuis.nl

Stolpersteine, steentjes om even bij stil te staan

Josephbuurt als tuindorp

TEKST: BIANCA VAN DEN BERG EN RONALD VAN DER WAL

FOTO'S: GEMEENTE GOUDA EN MARC COUWENBERGH

In de eerste decennia van de twintigste eeuw is er in Gouda grote woningnood. Veel gezinnen wonen in sloppen en krotten in de binnenstad. De Woningwet van 1902 legt het fundament voor de woningcorporaties. Die gaan goede woningen voor de arbeidersbevolking bouwen buiten het centrum. Zo ontstaat ook de 'Sint Josephbuurt', een symbool van het nieuwe Gouda.

Hoek Jozephstraat en D.J. van Heusdenstraat.

Op 21 november 1918 stichten leden van Rooms Katholieke Volksbond een eigen katholieke wooncorporatie onder de naam Sint Joseph. In april 1919 krijgt de vereniging bisschoppelijke goedkeuring. Sint Joseph is een uitvloeisel van de Woningwet van 1902 die het wettelijke fundament legde voor het ontstaan van woningcorporaties die zich toeleggen op de volkshuisvesting. Zij mogen bouwplannen indienen die na goedkeuring van gemeente en Rijk worden gesubsidieerd. Dat er een Rooms Katholieke woningcorporatie ontstaat, heeft te maken met de verzuilde samenleving. Vanaf 1912 worden in Gouda meerdere woningcorporaties opgericht. De eerste is de sociaal-democratische woningcorporatie Het Volksbelang die in 1917 zijn eerste woonprojecten realiseert. Het zijn de bejaardenwoningen in de Willem Tombergstraat en de wijk het Rooie Dorp. Sint Joseph is de tweede woningcorporatie die in Gouda wordt opgericht. Later zien nog de protestants-christelijke woningcorporatie De Goede Woning en het neutrale Ons Ideaal het licht.

Een moeizaam bouwproces

In 1921 krijgt Sint Joseph toestemming voor de bouw van 177 zogeheten woningwetwoningen in de Sint Josephbuurt; na 1945 geschreven als Sint Jozef. Er is een bedrag aangevraagd van 200.000 gulden. Architect is Jac. P. Dessing, een bekend architect en katholiek. De

eerste steen van dit complex wordt volgens de gevelsteen aan het Zoutmanplein op 15 juni 1921 gelegd door de heer P. Stroomer, Deken van Gouda. De bouwwerkzaamheden duren tot 1923. Geheel vlekkeloos verloopt de bouw niet. De aannemer gaat nog voor de aanvang van de werkzaamheden failliet. De twee aannemers die het werk overnemen, komen na afloop van de werkzaamheden met een navordering van maar liefst 38.000 gulden. Die verhoging kan niet alleen worden toegeschreven aan de stijging van het arbeidsloon, maar ook aan de houding van het corporatiebestuur. Gedurende de bouw zou dit bestuur de eisen hebben opgeschroefd. Het resultaat is dat men geen arbeiderswoningen, maar zogeheten 'middenstandwoningen' heeft gebouwd. Wat volgt is een rechtszaak die zich tot in de jaren dertig voortsleept en de uitvoering van nieuwe bouwprojecten bemoeilijkt.

De Sint Josephbuurt

Niet als het Rooie Dorp is de Sint Josephbuurt ontworpen als een tuindorp bestaande uit een aantal straten en één centraal plein met groenvoorziening, het Zoutmanplein. De kenmerkende onderdelen van een tuindorp zijn ontstaan uit de gedachte om voor arbeiders en kleine middenstanders een gezonde en groene leefomgeving te creëren. Het concept is afkomstig uit Engeland. Daar groeien de steden

In 1921 krijgt Sint Joseph toestemming voor de bouw van de Sint Josephbuurt

in de negentiende eeuw tijdens de industriële revolutie in hoog tempo. Er ontstaan ongezonde en overvolle achterbuurten. Het tuindorp moet een alternatief bieden en moet daarom voldoen aan een aantal voorwaarden: een gevarieerd stratenpatroon, kort en met bochten, veel openbaar groen en lage bebouwing en elke bewoner krijgt een eigen (moes)tuin. Ook moet de tuinstad over buurtwinkels beschikken.

Tuinstadbeweging

De Sint Josephbuurt sluit helemaal aan op de principes van de tuinstadbeweging. Het stratenpatroon is gevarieerd, waarbij de vorm van de Burgemeester Martenssingel bepalend is voor de loop van de straten erachter. De meeste woningen zijn opgetrokken in baksteen, niet hoger dan één bouwlaag met een kap. Iedere woning heeft een achtertuin en er is openbaar groen. De blokken zijn vaak verschillend: sommige staan recht langs de straat, andere

zijn bijvoorbeeld schuin aan het Zoutmanplein geplaatst. De gevels zijn wel allemaal in dezelfde stijl verlevendigd: elke wand heeft een bepaald aantal topgevels en is met verschillende kleuren metselwerk versierd. Veel entreepartijen worden overspannen door houten luifeltjes of grote bakstenen bogen. De achterterreinen zijn met tuinmuren en hekjes afgescheiden. Dessing heeft in zijn ontwerp dus steeds gevarieerd op hetzelfde thema.

Buurtwinkels

De wijk bezit oorspronkelijk drie buurtwinkels met een woonhuis erboven. Eén daarvan is nog goed herkenbaar. Het gaat om het winkel-woonhuis op de hoek Zoutmanplein 19 - Zoutmanstraat 2. Op de begane grond bevinden zich twee winkelruimten en op de verdieping werd gewoond. Hier waren de slager Van der Post jr en melkboer N. Rijs in gevestigd. Het blokje is wat rijker versierd dan de woonhuizen

eromheen en uitgevoerd in verschillende soorten (bak)steen. Het exterieur van de woning op de hoek Coornhertstraat - Sint-Josephstraat is bij de laatste renovatie gereconstrueerd zodat een goede indruk ontstaat van het voormalige uiterlijk van de panden.

Wonen in de Sint Josephbuurt

De huurders moeten rooms-katholiek zijn en lid van Sint Joseph. Sint Joseph verhuurt niet alleen woningen, maar heeft ook een sociale taak. Zij brengt haar huurders, die vaak afkomstig zijn uit de krotten in de binnenstad, goed woongedrag bij. Er zijn regels voor bewoning waaraan alle huurders zich moeten houden. Bestuursleden halen zelf iedere week de huur op. De huurder moet er dus voor zorgen dat hij elke week het huurbedrag opzij legt. Dat vergt discipline in het uitgavenpatroon. Met enige regelmaat organiseert het bestuur ook een schouw,

wat zoveel betekent dat zij de woningen inspecteert. Bij de eerste schouw constateren de controleurs, onder wie architect Dessing, dat bewoners van hun slaapkamer een werkplaats hebben gemaakt en de vloering gebruiken als opslag. Dit is niet ongevaarlijk want de houten vloeren zijn hier niet op berekend. Sommigen bewoners hebben de benedenvoorkamer aan de straatkant ingericht als slaapkamer, terwijl zij de beide slaapkamers op de bovenverdieping onbenut lieten. Dit maakt “een nette frisse bewoning” uitgesloten. De overtreders worden gecorrigeerd. Al met al is de controlecommissie niet ontevreden over de huurders. Zij is vooral te spreken over de voortuintjes die als een sieraad voor de omgeving worden aangemerkt. Zij zijn “als een blijvende prikkel tot een dergelijke versiering voor andere bewoners.”

Tot slot

Anno 2016 staat de Sint Josephbuurt, tegenwoordig geschreven als Sint Jozefbuurt, nog fier overeind. Vanwege de behouden karakteristieken heeft de gemeente Gouda de buurt in zijn geheel aangewezen als gemeentelijk beschermd stadsgezicht en hebben verschillende panden de status van gemeentelijk monument gekregen.

Ronald van der Wal is historicus en bestuurslid van Historische vereniging Die Goude. Hij schreef in 2012 een boekje ter herinnering aan het honderdjarig bestaan van de woningcorporaties in Gouda, getiteld 100 jaar Mozaïek Wonen. Daarnaast was hij hoofdredacteur van het blad Tidinge van die Goude en publiceerde hij meerdere artikelen over de sociale en politieke geschiedenis van Gouda in periode vanaf 1800.

Bianca van den Berg is architectuurhistoricus en promoveerde op de Sint-Janskerk in Gouda.

Details in de gevels Jozefbuurt.

Zij moet haar huurders goed woongedrag bijbrengen

De eerste steen ingemetseld aan een gevel aan het Zoutmanplein herinnert aan de start in 1921 van de bouw van de Jozefbuurt. Foto Marc Couwenbergh

Boezemgemaal Pijnacker Hordijk combineert oude en nieuwe technieken

Icoon van het waterbeheer van Rijnland

TEKST: ALETTA VAN AALST

BEELD: GEMEENTE GOUDA

Het Pijnacker Hordijkgemaal uit 1936 aan de Schielands Hoge Zeedijk is een markant onderdeel van de Goudse sociale en waterstaatsgeschiedenis. Samen met de keersluis is het gemaal een rijksmonument sinds 2001. In de afgelopen vijf jaar werd de capaciteit ervan vergroot door de oorspronkelijke dieselmotoren te vervangen door elektromotoren, maar de monumentale waarde bleef behouden.

De Stork centrifugaalpompen aangedreven door drie zescilinder Werkspoor Dieselmotoren uit 1936 hebben dienst gedaan tot 2013.

De logica van de oorspronkelijke techniek en die van de nieuwe zijn naast elkaar herkenbaar

Het Hoogheemraadschap van Rijnland bouwde het Pijnacker Hordijkemaal in de jaren dertig van de vorige eeuw. Het verving het oude stoomgemaal uit 1856 bij de Hanepraaisluis in de Fluwelensingel. Met het Gouwekanaal, de Julianasluis en het stroomkanaal vormde het gemaal een groot waterbouwproject dat tevens een werkverschaffingsproject was in die tijd van grote werkloosheid. De drie Stork centrifugaalpomp met betonnen slakkenhuizen aangedreven door drie zescilinder Werkspoor Dieselmotoren uit 1936 hebben dienst gedaan tot 2013. Daarmee was het Pijnacker Hordijkemaal het enige dieselmemaal in Nederland dat nog volledig intact was. Rond 2005 constateerde Rijnland dat de capaciteit van het Pijnacker Hordijkemaal vergroot moest worden en dat de bestaande dieselmotoren daarin niet konden voorzien. De monumentale waarde van het gemaal diende echter behouden te blijven. In 2010 startten Rijnland, gemeente Gouda en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) de aanpassing. Anno 2016 is het vernieuwde Pijnacker Hordijkemaal een geslaagd voorbeeld van technische aanpassing gecombineerd met functioneel behoud van historisch waardevolle mechanische- en bouwkundige elementen.

Een dieselmotor gehandhaafd

De logica van de oorspronkelijke techniek en die van de nieuwe zijn naast elkaar herkenbaar. De westelijke dieselmotor is gehandhaafd en kan nog steeds de pomp van de meest westelijke maalgang aandrijven. Passerende wandelaars hebben door het glas in de deuren aan de westzijde zicht in de machinehal met vooraan de oude dieselmotor. Andere restanten van de oorspronkelijke techniek zijn in de buurt van de diesel geconcentreerd. Op het entresol er schuin boven staan de oude dagtanks voor diesel en water. In de werkplaats ernaast staat het gereedschap, zoals dat tijdens het hele bestaan van het gemaal is verzameld plus een vitrine met losse onderdelen van de diesel. De werkplaats wordt echter niet meer in die rol

gebruikt. Met de weinige draaiuren en de vele reserveonderdelen is het onderhoud beperkt en het gereedschap voldoet niet meer aan de veiligheidsnormen. De werkplaats wordt de ontvangstruimte voor bezoekers.

Reserveonderdelen

In de kelder is het leidingwerk van en naar de dieselmotor fraai door de bestaande betonnen constructie gevlochten. De kelder stond vroeger vol met reserveonderdelen. De machinist had een grote voorraad aangelegd, want de onderdelen werden steeds zeldzamer, net als motoren van 80 jaar oud en de vakmensen die ze kunnen onderhouden. In de machinehal staan oude machineonderdelen opgesteld: een waaier uit de maalgangen uit 1972 met de lange pomp-as en een tandwielkast uit 1936. Deze onderdelen staan op de funderingen van de twee verwijderde diesels, waarvan de constructie zichtbaar blijft door de afwerking met een glasplaat. De verwijderde motoren zijn niet naar de schroothoop gegaan. Er staat er één bij de stichting NHVM in Papendrecht en één bij een particuliere verzamelaar in Oudewater.

Elektromotoren

De nieuwe techniek concentreert zich aan de oostzijde van het gebouw. De elektromotoren staan rechtstreeks boven de pomp-as op de plaats waar vroeger de tandwielkasten stonden. De nieuwe motor naast de oude diesel is hoger geplaatst omdat daar de koppeling onder zit, zodat ook de monumentale dieselmotor de pomp nog kan aandrijven. Een belangrijk onderdeel van de nieuwe techniek is de invoer van de elektriciteit, zoals het 'inkoopstation' buiten bij de entree en de traforuimtes in de kelder onder de entree. Voor de aansturing zijn veel schakelkasten nodig. Deze staan in ruimtes naast de trafo's in de kelder en per motor is er nog een kast in de machinehal. In kabelgoten liggen kilometers kabels die alles met elkaar verbinden. Ze vormen een herkenbaar systeem naast de vele buizen van de oorspronkelijke techniek bij de oude dieselmotor.

Hoog hek

De belangrijkste verandering is het hoge hek rond het terrein. Omdat de installatie gevaarlijk is, gelden strenge eisen aan de bereikbaarheid. Het ontwerp van het hek versterkt de samenhang tussen gemaal en keersluis en ook de relatie met het water. De bestaansreden van het gemaal is goed zichtbaar: het water van de ene naar de andere kant brengen. Het gemaal is geen dam, maar een doorvoer, een icoon van het waterbeheer van Rijnland.

Waterbeheergebied Rijnland

Het gemaal is een onderdeel van een groot waterstelsel in het Rijnlandse gebied, ontstaan in de loop van de eeuwen door het graven van waterafvoeren. Al in 1250 werd het Hoogheemraadschap van Rijnland opgericht om het water rondom de Oude Rijn af te voeren via sluisen bij Spaarndam. Steeds weer zijn ingrepen in de waterhuishouding nodig geweest om in het gebied te kunnen wonen en werken. Nu, 750 jaar later, zijn de voorspelde stijging van de zeespiegel en de onregelmatiger wateraanvoer van de grote rivieren redenen om stroombedden, dijken en gemalen aan te passen. Dit is mede aanleiding voor de renovatie van het Pijnacker Hordijkemaal dat een boezemgemaal is. Dat is een 'hoofdgemaal' in een waterbeheergebied. Het pompt het water uit dat waterbeheergebied naar een open verbinding met de zee. Rijnland heeft vier boezemgemalen. In Gouda gaat het water naar de Hollandsche IJssel, in Katwijk naar de Noordzee, in Spaarndam en Halfweg naar het Noordzeekanaal. In het gebied zelf staan nog honderden kleinere gemalen die het water uit de polders en droogmakerijen stapsgewijs omhoog brengen naar het waternetwerk dat de 'boezem' genoemd wordt en de uitwaterende boezemgemalen voedt. Het boezemgemaal in Gouda is in het Rijnlands waterbeheergebied het enige met de minstens zo belangrijke functie om bij droogte water in te kunnen laten. Voor bijvoorbeeld de tuinders in Boskoop is dat van cruciaal belang.

Nieuwe technieken

Gemalen zijn machines die het water steeds een stapje in de gewenste richting laten bewegen. Oorspronkelijk werd er gebruik gemaakt van natuurlijke waterstandverschillen: bij laag tij zette men de 'sluisdeur' open. Vanaf ongeveer 1500 tot 1820 zorgen windmolens voor de waterafvoer. Vanaf 1820 nemen de stoommachines deze rol over. Honderd jaar later worden die weer vervangen door elektrische en dieselmachines. Vanaf 2000 dicteert de ontwikkeling van ICT de volgende moderniseringsslag. Zo gebeurt de aansturing van het Pijnacker Hordijkemaal nu vanuit Leiden.

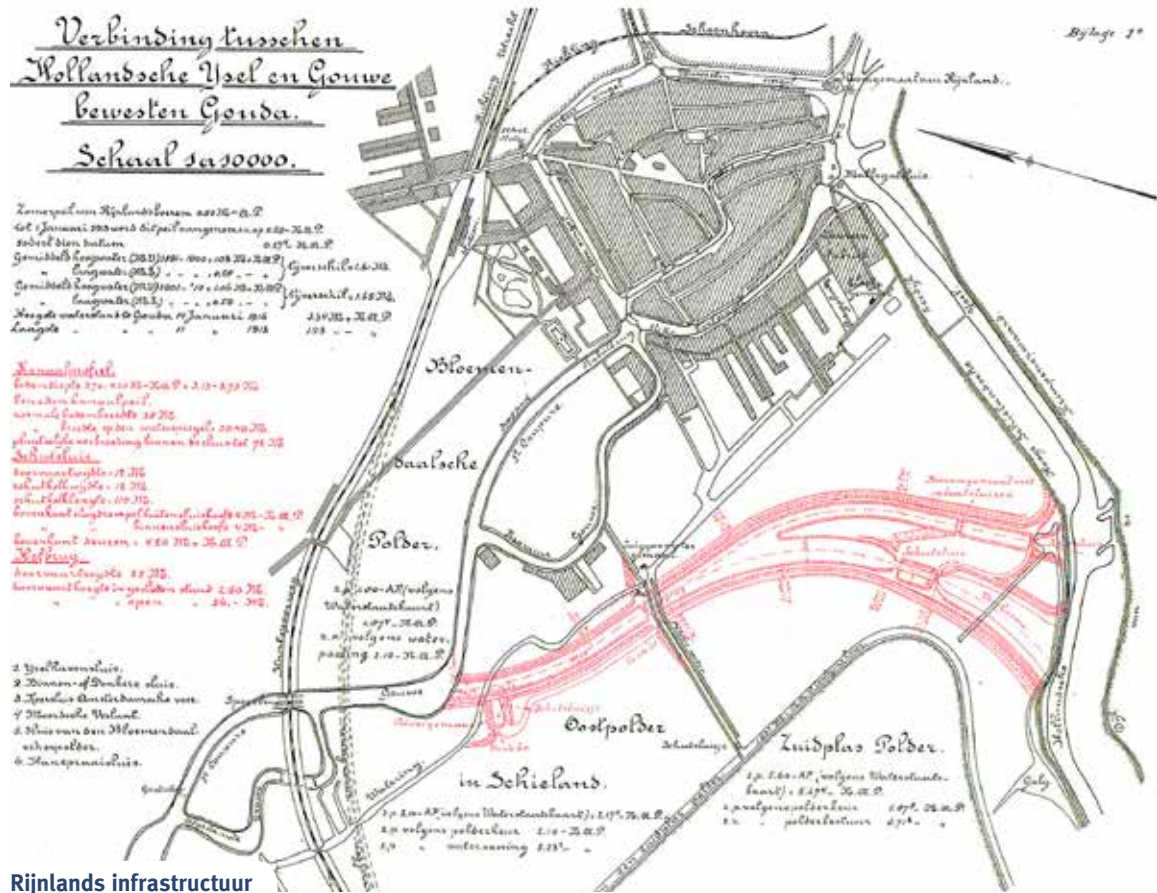
Botsende waterbelangen

De geschiedenis van Gouda wordt gekenmerkt door de relatie met het water. De stad ontstond rond de monding van de Gouwe in de Hollandsche IJssel. De Gouwe was lang de enige doorvaart naar het noorden en de stad had daardoor veel handel. Door het schutten van schepen, het 'schuren' van de grachten en voor de aandrijving van de volmolens en watermolens, stroomde water uit de IJssel via de stad de omliggende polders in. De landbouw rond de stad vergde juist waterafvoer! Pas met het stoomgemaal aan de Fluwelensingel kwam er een oplossing voor die belangentegenstellingen. In 1869 werd Gouda onderdeel van het Rijnlands gebied.

Omleidingsroute hoofdwaterweg

In 1936 kwam er een abrupt einde aan de historische relatie tussen stad en Gouwe. Een grootschalige ingreep verlegde de monding van de Gouwe naar het westen, op afstand van de oude stad: het Gouwekanaal met Julianasluis en Pijnacker Hordijkemaal. Scheepvaart en afwatering zijn daarna geen structureel onderdeel meer van het stedelijke functioneren. Gouwe en Gouda ontwikkelen zich meer onafhankelijk van elkaar, versterkt ook door de opkomst van spoor- en autowegen.

Aletta van Aalst van AA&P uit Amsterdam is namens Rijnland als architect betrokken bij de aanpassingen en restauratie van het Pijnacker Hordijkemaal (2010-2016).

Rijnlands infrastructuur

De geschiedenis van Gouda wordt gekenmerkt door de relatie met het water

Legendarische missers en voorbeeldige plannen in de stadsontwikkeling van Gouda

'Per Aspera ad Astra'

TEKST: JACQUELINE HAUTUS EN RUUD HOFMAN

BEELD: GEMEENTE GOUDA

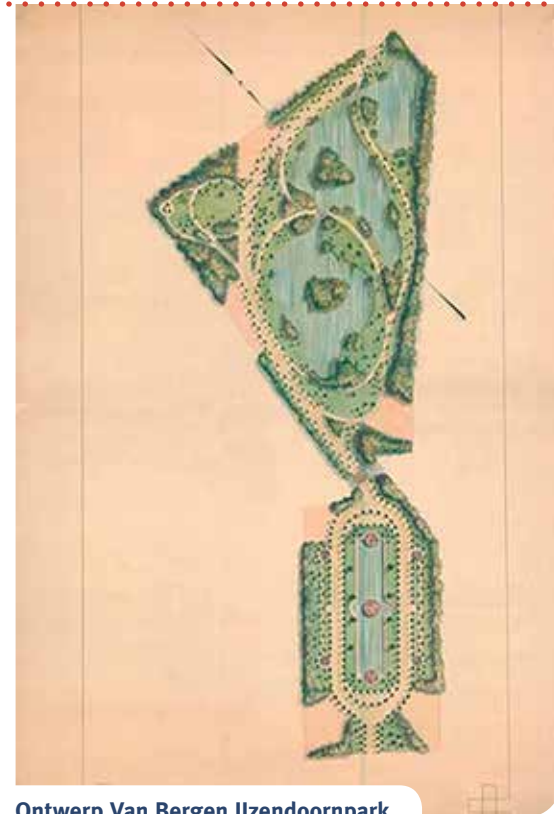
Onderdeel van het stadswapen van Gouda vormt het motto 'Per Aspera ad Astra'. Vaak wordt deze Latijnse spreuk vertaald als 'door de doornen naar de sterren'. Een meer betekenisvolle vertaling is 'om het doel te bereiken, moeten moeilijkheden overwonnen worden'. Vanuit dit motto beschouwen we de Goudse stedenbouwkundige ontwikkelingen en wijzen we legendarische missers en voorbeeldige plannen aan.

Onder de legendarische missers scharen we de sloop van een groot deel van de bebouwing aan de Karnemelksloot en het 'Gat van Bloemendaal'. De uitbreidingsplannen voor het Van Bergen van IJzendoornpark/Nieuwe Park en de wederopbouwwijk Ouwe Gouwe vatten we als 'voorbeeldig' op.

Van Bergen IJzendoornpark (rond 1900) en Nieuwe Park (rond 1910)

Tussen het Stationsplein, de Crabethstraat, de Van Beverninghlaan en de Nieuwe Gouwe ligt het stadspark Van Bergen IJzendoornpark, vernoemd naar de schenker, Albertus Adrianus Van Bergen IJzendoorn, burgemeester van Gouda van 1864 tot 1895. Naar aanleiding van een krantenbericht in 1898 over het geplande park, kwamen er twee ontwerpen: een van de bekende tuinarchitect en boomkweker Hendrik Copijn, het tweede van de lokale kwekerij Gebroeders Steensma. Pas in 1901 koos de gemeenteraad voor een plan met een gefaseerde aanleg van de firma Groenewegen en Zoon. In 1902 ging het eerste deel van het park open. In 1910 kwam het tweede deel (Nieuwe Park) gereed.

Het eerste deel op een driehoekige perceel is aangelegd in de Engelse landschapstijl waarbij het aanwezige moeras werd omgevormd tot een langgerekte vijverpartij met twee eilandjes. De slingerende paden, knuppelhouten bruggetjes en de verhogingen in het landschap zijn

Ontwerp Van Bergen IJzendoornpark, maart 1903. collectie Gemeente Gouda

kenmerken van deze stijl en maken een rondwandeling mogelijk. Brede gazons strekten zich vanaf de oevers van de omvangrijke vijverpartijen uit tot in het besloten parkdeel het 'Halvemaantje'. De randen van het park waren met een stevige beplanting afgebakend, terwijl binnen het park grotere beplantingsgroepen zorgden voor een afwisseling van besloten en open delen. Het naderhand aangelegde deel Nieuwe Park kreeg een strakker karakter met een vijver in het midden en een wandelweg erom heen.

Tussen 1956 en 1960 werd ingegrepen in de vorm van het park voor de ontsluiting van nieuwbouw aan de westkant. Daarmee verdween het 'Halvemaantje'. Verder zijn de rij- en wandelwegen in de loop der jaren aangepast aan het toenemende verkeer waarbij de oorspronkelijke laanbeplanting verdween. Het padenplan is echter verder vrijwel onveranderd gebleven, evenals de omvangrijke vijverpartijen met hun eilanden. In 2003 is het park aangewezen als gemeentelijk monument.

Nieuwe Park anno 2016. Foto Ruud Hofman

Ouwe Gouwe (rond 1955)

Tussen 1940 en 1965, de zogenoemde wederopbouwperiode, werd Gouda intensief bebouwd. Door toename van de bevolking was er behoefte aan nieuwe woningen en scholen, kerken en winkels. De nieuwe buurten en wijken verzezen als een krans rondom het bestaande centrum. Ouwe Gouwe in het noordoosten van Gouda is een van die wijken en kwam tussen 1950 en 1955 tot stand. Veel naoorlogse buurten in Gouda zijn de laatste jaren aangepast aan de eisen van deze tijd. Niet alleen onderhoudswerkzaamheden,

maar ook herstructurering en sloop vormen het lot van deze wijken. In Ouwe Gouwe is de oorspronkelijke opzet echter nog goed herkenbaar.

Architectenbureau Verhagen, Kuiper, Gouwetor en De Ranitz is verantwoordelijk voor het uitbreidingsplan voor Gouda Noord, begrensd door de spoorlijn, de Ridder van Catsweg, het Omlooppad en de Breevaart. Twee assen bepalen de structuur van de wijk. De centrale oost-west-as tussen de Willem de Zwijgersingel en Thorbeckelaan; hier zijn collectieve voorzieningen zoals wijkwinkels,

scholen en gymnastiekzalen geconcentreerd. Als markering bevindt zich op beide koppen van deze as een kerk: aan de oostzijde de Rooms-katholieke Sint Jozefkerk, aan de westzijde de Hervormde Pauluskerk (zie ook Uitgelicht). De dwars-as noord-zuid wordt gevormd door de Groen van Prinsterersingel, Johan de Wittlaan en de Juliana van Stolbergstraat. Beide assen hebben een groen karakter en zijn voorzien van waterpartijen.

De ontwerpers van Ouwe Gouwe sloten aan op de ruimtelijke kenmerken van Gouda met rechthoekige kavels die voortborduren op het omringende polderlandschap en met waterlopen die passen bij Gouda als waterstad. Veel woningen zijn gebouwd in gestempelde wooneenheden. De wooneenheid is het kleinste element waaruit een buurt is opgebouwd. In veel naoorlogse wijken zijn wooneenheden volgens een herhaald patroon van geschakelde of gespiegelde stroken hoog- en laagbouw geordend, ook wel aangeduid met stempelbouw. Deze opzet zorgt ervoor dat tussen de bebouwing ruimte is voor binnentuinen of speeltuinen en eromheen voor plantsoenen en waterpartijen. Het idee erachter is dat een wijk op die manier een samenhangend geheel kan vormen waarbij contacten tussen verschillende groepen wijkbewoners ontstaan (gezinnen, ouderen, kinderen en alleenstaanden).

Panoramaflat aan de Karnemelksloot.

Het eerste ontwerp voor de wijk Bloemendaal uit 1968 dat later ingrijpend is gewijzigd.

Sloop bebouwing Karnemelksloot (rond 1965)

Aan de oostzijde van de binnenstad in de wijk Kort Haarlem ligt de Karnemelksloot, gegraven als wetering in 1579. De straten aan weerszijden zijn vernoemd naar de wetering. De naam verwijst waarschijnlijk naar de aanvoer van karnemelk destijds voor de varkenshouderij binnen de stadsmuren. Maar ook werd via dit kanaal turf aangevoerd uit de veengebieden van Reeuwijk en Sluipwijk. Omstreeks 1600 is de Karnemelksloot verbreed en verbonden met de Blekerssingel.

In het Stadsplan van 1959, tijdens de wederopbouwperiode, stond het plan om de Karnemelksloot te dempen om een betere oostelijke toegang voor autoverkeer tot de binnenstad en de Markt te verkrijgen. Onderdeel van dit vooruitstrevende plan vormde de demping van de Karnemelksloot en de aanleg van een autoweg die via Paradijs, Cappenersteeg en Stooftsteeg diep in de stad snijdt. Hoewel de weg nooit is uitgevoerd, verdween ter voorbereiding daarop wel een deel van de bebouwing. Ook hoogbouw hoorde tot de plannen, waarvan 12 verdiepingen tellende Panoramaflat uit 1967 aan het begin van de Karnemelksloot een voorbeeld is.

Gelukkig zijn verschillende karakteristieke objecten en panden van de oorspronkelijke bebouwing bewaard gebleven. Daarvan is een aantal beschermd als gemeentelijk monument. Bijvoorbeeld de twee ijzeren ophaalbruggen,

de Cornelis Ketelbrug uit 1930 en de Jan Verzwollebrug uit circa 1900. Ook verschillende laat-negentiende-eeuwse huizen zijn aan de slopershamer ontkomen. Dankzij de aanwijzing van de binnenstad als beschermd stadsgezicht in 1978, kwam er een definitief einde aan de door velen verafschuwde sloop van de historisch waardevolle bebouwing.

Het 'Gat van Bloemendaal' (1966-1990)

Na de jaren van wederopbouw volgt de groeikernenperiode (1970-1990). Op grote schaal raakten Nederlandse polders bebouwd. Ook in Gouda werd aan een ambitieus plan voor verdere ontwikkeling van de stad gewerkt. Door een grenscorrectie in 1964 tussen Gouda, Waddinxveen en Reeuwijk, kon de polder Bloemendaal aan Gouda worden toegevoegd. In deze polder zou de nieuwe gelijknamige wijk worden aangelegd waarvoor rond de 6.000 woningen, een bedrijventerrein en diverse voorzieningen waren gepland. Er waren diverse gunstige omstandigheden voor een nieuwe wijk: zo kon de polder eenvoudig worden aangesloten op het landelijke wegennet en werd de nabijheid van rivier de Gouwe als voordeel gezien. Het benodigde zand voor het bouwrijp maken van de polder kon immers eenvoudig per schip worden aangevoerd. Maar er was ook een groot minpunt; in feite was de polder een moeras. Om het terrein voor bewoning geschikt te maken, werden de allernieuwste vindingen op

civieltechnisch gebied ingezet. Een zandpakket van 4 meter dikte werd gestort dat de bestaande bodem ineen drukte. Op die manier kon de tijd van zetting die de bodem nodig heeft om in evenwicht te komen, worden beperkt tot vijf à zes jaar.

Toen Bloemendaal al voor meer dan helft was bebouwd in 1975, kwam aan het licht dat de planexploitatie van het project een tekort van ruim negentig miljoen gulden zou bedragen. Dit was onder meer te wijten aan de kostbare methode om de polder bouwrijp te maken. Dit 'Gat van Bloemendaal' brengt Gouda aan de rand van een faillissement. Toch is men er in geslaagd het gat te dichten. Gouda werd 'artikel-12 gemeente' waarmee financiële ondersteuning van het rijk kwam voor het uitvoeren van noodzakelijk projecten. Daarnaast zijn nog uit te voeren delen van de wijk versoberd, werden grondprijzen verhoogd en ging de gemeente ertoe over om stukjes grond te verkopen, aan onder meer particulieren. De wijk waarvoor de eerste werkzaamheden in 1966 zijn gestart is in 1990 uiteindelijk afgerond. Ondanks deze misser is Bloemendaal een wijk met bijzondere architectuur waar is geëxperimenteerd met woningtypen en verkavelingswijzen.

Jacqueline Hautus is architectuurhistoricus en maakt deel uit van de redactie van Erfgoud. Ruud Hofman is senior beleidsadviseur cultuurhistorie en ruimtelijke kwaliteit bij de gemeente Gouda en zit in de redactie Erfgoud.

Open MONUMENTENDAG

bedankt haar hoofdsponsors:

- 2PK.NL Peterpaul Kloosterman ontwerp en typografie
- Bouw- en aannemersbedrijf Th.J. van Dijk
- Rabobank Gouwestreek

en haar sponsors:

- Alpha Makelaardij
- Den Hoed Aannemers
- Dupree Makelaardij o.g
- Houtman Aannemersbedrijf
- Punselie Biscuit House

Open Monumentendag is mede mogelijk gemaakt door de gemeente Gouda

2PK ontwerp en typografie

Al ruim 25 jaar creatief communicatie ontwerp in drukwerk en websites. Met passie voor letters, ambachtelijk drukwerk èn Gouda.

KUIPERSTRAAT 22 - 2801 NS GOUDA - 0182.522333
PETERPAUL@2PK.NL - 06.24624057 - TWITTER@2PK

AL MEER DAN 100 JAAR TOPKWALITEIT WAAR U OP KUNT BOUWEN!

BOUW, VERBOUW EN RESTAURATIE

Vele bouwwerken zijn de afgelopen 100 jaar door ons gebouwd, verbouwd of gerestaureerd. Ons geheim? Expertise, zorg en toewijding. Samen met u creëren we omgevingen om te wonen, te werken of te recreëren. *Hoe kunnen wij u van dienst zijn?*

Bouwend Nederland
de vereniging van bouw- en infrabedrijven

Th.J. van Dijk B.V.
Bouw- en aannemersbedrijf

Marconistraat 68x Gouda
Telefoon (0182) 54 70 40
Internet www.vandijkgouda.nl

Rabobank
Gouwestreek
wenst u

een fijne
monumenten-
dag toe

Cultuur voor iedereen

De Rabobank is al vele jaren als donateur actief in de culturele sector. Samen met culturele partners werken wij aan het toegankelijker maken van cultuur. Voor iedereen.

www.rabobank.nl/gouwestreek

Een aandeel in elkaar

Rabobank

